

DERS ADI Sosyoloji Tarihi

ÜNİTE ADI Sosyolojinin Doğuşu ve Entelektüel Arka Plan

ÜNİTE NO 1

YAZAR Prof.Dr. MEVLÜT ÖZBEN

PLATON

İdealist Devlet Felsefesi ve İdealar Kuramı

Platon'un felsefesi incelendiğinde, felsefi teorilerinin sosyolojik arka plana sahip olduklarını görebiliriz. Örneğin onun "Bilgi görelidir" düşüncesi, ahlaki değerlerin de görelisi olduğu düşüncesine yol açmıştır. Atinalı yurttaşlar arasında giderek çıkarıcı davranışların yaygınlaşmasına neden olan bu düşünce karşısında Sokrates, bilginin doğuştan olduğunu savunur ve böylece ahlaki değerlere daha sağlam bir temel sağlamaya çalışır. Platon bu görüşleri daha da geliştirmiş ve felsefesini toplumsal düzene en çok katkıda bulunacak bir biçimde sistematize etmeye çalışmıştır. Platon evrende bir düzen olduğunu ve toplumunda bu düzene uygun bir biçimde şekillendirilmesi gerektiğini savunur. Bu nedenle Platon İdealist Felsefenin kurucusu sayılır ve felsefesi Leibniz'in ifadesiyle, idealist düşüncenin en iyi örneklerinden biridir. Platon'a göre duyu organlarımızla algıladığımız dünya hakiki varlık alemi değildir. Çünkü hakiki varlıklar kusurlu olmazlar. O halde, görünür dünyanın dışında bir varlık alemi vardır ve bu da idealar dünyasıdır. İdealar dünyası kavranabilir varlıklar dünyasıdır. Platon bu teorisini "Devlet" eserinin yedinci kitabındaki mağara benzetmesinde şöyle açıklar: Bir mağara düşünelim ve bu mağaranın ışığa açılan giriş kısmında sırtları dışarıya dönük, boyunlarından zincirlere bağlı, çocukluğundan itibaren hiçbir şekilde hareket etmeyen bir konumda yaşamakta olan insanlar olsun. Bu insanların arkasında daha yüksekçe bir yer ve bu yerin arkasında da ışık kaynağı olarak güneşi düşünelim. Oturmakta olan insanların arkasından birileri ellerinde çeşitli araçlar ve gereçler, insan hayvan kuklaları geçirsinler ve bunlara uygun sesler çıkarırlar. Bu durumda mağarada sırtı güneşe dönük insanlar arkadan geçmekte olan şeylerin sadece gölgelerini görecekler ve bunları gerçek varlık sanacaklardır. Ancak zincirleri açıldığında görmekte oldukları şeylerin sadece gölge olduklarını anlayacaklardır.

Toplum ve Devlet

Sokrates'in felsefe ve ahlak üzerinden kurduğu ilişki Platon açısından da oldukça önemlidir ve bu sebeple Platon toplumsal düzeni sağlamak için bu ilişkiyi sistematik olarak ele alır. Platon'a göre toplum doğal ihtiyaçlar sonucunda ortaya çıkmış bir kurumdur. İnsanlar bütün ihtiyaçlarını tek başlarına karşılayamayacakları için başkalarına ihtiyaç duyarlar. Bir süre sonra insanların ihtiyaçları giderek daha çok çeşitlilik sergiler ve daha fazla meslek alanı ortaya çıkar. Ortaya çıkan bu toplumsal yapıyı Platon Devlet'in ikinci kitabında şöyle açıklar: "Öyleyse bir insan bir eksiği için bir başkasına baş vurur, başka bir eksiği için de bir başkasına. Böylece birçok eksiklik birçok insanın bir araya toplanmasına yol açar. Hepsi yardımlaşarak bir ortaklık içinde yaşarlar. İşte bu türlü yaşamaya toplum düzeni deriz." Toplumdaki üretimin artışıyla varlık da artar ve bu durum diğer toplumlarla çeşitli kavgaları beraberinde getireceği için bir askeri sınıfa ihtiyaç duyulur. Çünkü savaşlar çoğunlukla ya ihtiyaçlardan ya da aşırı ihtiyaçtan ortaya çıkar. İster ihtiyaçtan ister aşırı ihtiyaçtan olsun, bir toplumun şu veya bu şekilde savaşçı bir sınıfa, yani bir orduya ihtiyacı vardır. Buna paralel olarak toplumun büyümesi bir yönetim mekanizmasını ortaya çıkarır. Bir toplumda üç ana sınıf vardır: İhtiyaçları karşılayan kesim olan Platon'un tunç ve demir sınıfı olarak adlandırdığı zanaatkarlar, gümüş kesim olan savaşçılar ve altın kesim olan yöneticiler. İnsan nasılsa devlet de öyledir. Yani insanı akıllı yapan devleti de akıllı, insanı yiğit kılan devleti de yiğit kılar. Nasıl ki insanda eğriliği ortaya çıkaran şey ondaki üç tarafın uyuşmazlığıysa, devlet için de aynısı geçerlidir. O hâlde insanı yönetmesi gereken taraf, ölçü temelinde iş görmekte olan akıldır. Diğer bölümlerin de buna uyması gerekir.

ARİSTOTELES

Felsefesi

Aristoteles öncelikle rasyonalist bir filozoftur ve buna uygun olarak doğayı ve olayları çoğunlukla bir tür bilim adamı yaklaşımıyla ele alır ve inceler. Bilginin kaynağı konusunda büyük ölçüde empirist (bu

kaynağı duyu organları olarak gören) bir anlayışa sahiptir. Platon'un aksine nesnel varlıklar olarak bir idealar âlemi olmadığını, ideaların zihnimizdeki kavramlar olduğunu savunur. Aristoteles'e göre görünür dünya gerçek varlıktır ve bu gerçekliği daha iyi anlamak için iyi bir şekilde ele alınması ve incelenmesi gerekir. Ona göre politika bir bilim olarak pratik bilimlerin en yücesidir. Pratik bilimler toplumsal hayatla ilişkili olup onu düzenlemeyi amaçlarlar. İnsan devletten başka toplulukların da üyesidir ve pratik bilimler insanın toplumsal ilişkiler içindeki etkinliklerini anlamaya çalışır. Bu nedenle, etiğin politikanın bir alt dalı olarak değerlendirilmesi gerekir.

Siyaset Felsefesi

Aristoteles'e göre insan siyasal bilince sahiptir ve bu anlamda "siyasal hayvandır". Doğa insana bu amaçla konuşma becerisi vermiştir. Konuşma diğer hayvanların yaptığı gibi ses çıkarmaktan çok daha özel bir yetidir. Dil doğru ve yanlış, yararlı ve zararlı olanı bildirmeye yarar ve bu yolla ortak bir görüş oluşması mümkün olur. Bu, toplum için iyi olanın belirlenmesini mümkün kılar ve toplumsal iyi bireysel iyiden daha önemlidir. Zira nasıl bütün parçadan daha önce geliyorsa devlet de bireylerden önce gelir.

Aristoteles'e göre insan gerçek erdeme ve iyiye ancak toplum içinde ve devlette ulaşabilir. "İnsan nasıl tam gelişme durumuna ulaştığı zaman hayvanların en iyisiyse, yasa ve kurallardan ayrılınca da en kötüsü olur. Bu yüzden, erdemsiz insan varlıkların en vahşisi, en adalet bilmeyenidir, cinsel tutkuları ve oburluğu bakımından da en kötüsüdür. Oysa adalet devletin orta direğidir çünkü siyasal topluluğun temeli haktır ve hak neyin adaletli olduğuna karar vermenin ayırıcısıdır" (Aristoteles, 1993). O hâlde, insanlar arasında adaletin korunması ve hakka uygun ilişkilerin olabilmesi için devlet bir gerekliliktir. Aristoteles doğada bir denge olduğunu ve bunun toplumsal alanda da geçerli olduğunu düşünür. Nasıl insanda zihin ve beden biçiminde iki boyut varsa, insanlar da yöneten ve yönetilen biçiminde ikiye ayrılır. Bu nedenle kölelik "hem zorunlu hem de faydalıdır". Doğa yasaasının bir yansıması olarak bazı insanlar doğuştan köledir ve onların kölelikleri özgür insanlar için zorunludur. Nasıl zihin bedeni yönetiyorsa özgür insanların köleleri veya üstün insanların daha zayıf olanları yönetmesi kaçınılmazdır. Bu ayırım cinsler arasında da vardır. Erkek kadından daha üstündür ve bu nedenle kadınları yönetir. "Yönetim biçimlerinin tümü aynı değildir." diyen Aristoteles'e göre, özgür insanların yönetimiyle kölelerin yönetilmesi veya evin yönetimiyle ülkenin yönetimi aynı şey değildir. Ev yönetimi tek kişinin yönetimidir ve monarşiktir. Oysa özgür ve eşit insanların içinde yaşadığı bir toplumu yönetmek daha farklıdır.

Yasalar Yönetimler ve İyi Yönetim

Aristoteles topluluk içindeki sınıfları da ele alır. Ona göre topluluğun üç kesimi vardır. Çok zenginler, çok yoksullar ve orta hâlliler. Ona göre, akla en uygun hâl ve hepsinden iyi olan durum orta düzeydir. Hem zenginlikte hem yoksullukta aşırılık suça eğilimi daha da artırır. Bir sınıfın kötülükleri taşkınlıktan gelirken diğer sınıftaki düzenbazlıktan kaynaklanır. O hâlde, bir şehirde orta tabakanın geniş ve yönetimde aktif olması gerekir. Orta sınıf aracılığıyla işleyen bir siyasal ortaklık en iyisidir. Bu nedenle, bir devlette orta sınıf diğer iki kesimden daha güçlü olmalıdır; en azından birinden daha güçlü olmalıdır ki diğer iki sınıftan birini bünyesine katarak dengeyi değiştirebilecek güce erişsin ve yönetimi denetlesin.

Aristoteles yönetimdeki değişimleri ve devrimleri de çoğunlukla adalet ilkesinden sapmayla açıklar. Ona göre yönetimlerin devrilmesindeki en etkili faktörlerin başında eşitsizlik gelir. Ayrıca yönetimin giderek zalimleştiği devletler, oluşan aşırı korkular, bir grubun aşırı derecede güçlenmesi, başkalarını aşağı gören tutumlar ve oransız büyümeler de devrimlere yol açar. Devrimlerin önemli bir kısmında daha iyi bir yönetim amaçlanmakla beraber, zaman zaman suçlular da hükümeti devirmeye çalışır.

İBNİ HALDUN

Umran Bilimi

Kelime olarak "umran" '-m-r üçlü fiilinden gelen bir mastardır. Anlam bakımından "(bir yerde) oturmak, yaşamak, (bir yeri) ziyaret etmek, (bir bina) inşa etmek, içinde oturulmak ve sık sık ziyaret edilmek" gibi karşılıkları bulunan umran bir yeri veya bir şeyi iyi durumda tutmak ve işlemek anlamlarını da ihtiva etmektedir (Arslan, 1997).

Daha genel bir kullanım içinde umran kelimesi çeşitli insani faaliyetler bakımından ilerlemeyi geliştirmeyi ve bayındır kılmayı içerir.

İbni Haldun, daha çok tarih ve sosyolojiyle ilgili olan umran biliminin kurucusudur. O Mukaddime adlı eserinde toplumları, kırsal uygarlıkları, yönetim biçimleri ve kurumları, şehir yaşamı etrafında şekillenen toplumları, iktisadî olayları, bilimleri ve edebiyatı, kısacası günümüzde kültürel tezahürler olarak adlandırılan her şeyi incelemiştir. Ona göre umran bilimi insanların deneyimledikleri en basit, küçük, ilkel toplumsal birimlerden en karmaşık, büyük ve gelişmiş toplumsal birimlere kadar her türlü toplumsal birimi inceleme konusu yapacaktır. Bunların yanında iktisadi faaliyetler, sanatlar, ilimler, devletler ve dinî örgütlenmeler de umran biliminin konuları içinde yer alacaktır.

Asabiyet Teorisi ve Devlet

İbni Haldun'un toplum(lar)la ilgili çözümlerinin temelinde asabiyet kavramı son derece önemlidir. Zira bedevi toplumlardan hazari toplumlara geçişini açıklamada merkezi bir role sahiptir. Asabiyet teorisine göre, insanlar belirli nedenlerle bir araya gelerek güçlü bir dayanışma sağlarlar ve üstesinden gelinen güçlüklerde, de ulaşılan hedeflerin arkasında da bu güç vardır. Asabiyet insanları birbirine bağlayan, onlarda tek bir kabile, millet veya ümmet olduklarını hissi uyandıran bağıdır. İbni Haldun'a göre bu bağın iki temel biçimi vardır: Nesep asabiyeti ve sebep asabiyeti.

DERS ADI Sosyoloji Tarihi

ÜNİTE ADI Toplumsal Sözleşme Teorileri

ÜNİTE NO 2

YAZAR Doç.Dr. İBRAHİM AKSAKAL

TOPLUMSAL SÖZLEŞME DÜŞÜNCESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

On yedinci yüzyılda modern devletin inşa süreciyle birlikte, doğal hukuk, sözleşme ve mülkiyet kavramları etrafında devlet kuramı yeniden şekillenmiştir. Bu dönemin temel amacı, siyasal güce dinsel değil, dünyevi ve hukuki bir temel kazandırmaktır. Siyasal otoritenin sınırları artık belirsiz olmayıp, rasyonel ve hukuki zemine oturtulmuştur. Modern doğal hukuk öğretisi, siyasal iktidarın meşruiyetini rıza ve onay ilkesi üzerine inşa etmiştir. Buna göre siyasal güç ancak bireylerin ya da halkın açık ya da örtük rızasına dayanıyorsa meşru kabul edilir. Böylece siyasal iktidar, zor kullanarak üstünlük sağlamaktan çıkarak adalet ve hukuki temellere dayanan bir yapıya dönüşmüştür. Bu anlayış, modern devlet ve hukukleşmiş iktidar düşüncesinin temelini oluşturmuştur.

Thomas Hobbes

Hobbes'a göre insanı diğer canlılardan ayıran temel özellik akıl ve muhakeme yetisidir. Ancak doğal durumda insanlar eşittir ve benzer arzulara sahip oldukları için rekabet, güvensizlik ve üstünlük mücadelesi ortaya çıkar. Bu durum herkesin herkesle savaşına yol açar ve güvenlik, adalet ile mülkiyet gibi kavramlar ancak güçlü bir siyasal otoriteyle mümkün hale gelir. Sürekli korku ve tehdit altında yaşayan insanlar, aklın rehberliğinde doğal yasalara yönelir ve karşılıklı hak devri yoluyla toplumsal sözleşme yaparak devleti kurarlar. Böylece mutlak egemenlik tesis edilir ve barış sağlanır. Hobbes, siyasal iktidarı tanrısal değil seküler ve rasyonel temelde açıklayarak modern siyaset teorisine önemli katkıda bulunur.

Hobbes'un doğal durum olarak adlandırdığı koşullarda insanlar sürekli bir rekabet ve potansiyel savaş hâli içindedir. Ortak ve üstün bir otoritenin bulunmadığı bu ortamda herkes kendi güvenliğinin teminatı olmak zorundadır. Bireyin can güvenliğini sağlayan temel unsur, sahip olduğu güç ve kendini koruma kapasitesidir. Doğal yasaların henüz sivil bir düzenle güvence altına alınmadığı bu durumda insan, diğer insan için potansiyel bir tehdittir. Hobbes'un ünlü ifadesiyle insan insanın kurdudur.

İnsan doğası gereği yaşamını sürdürme ve varlığını koruma eğilimindedir. Akıl sahibi bir varlık olarak birey, bu amacı gerçekleştirecek araçları arar ve geliştirir. Ancak herkesin aynı güdüyle hareket etmesi güvenliği sağlamaz. Tersine, ortak bir otoritenin yokluğunda can ve mal güvenliği tamamen bireysel kapasitelere bağlı kalır. Bu durum korku, belirsizlik ve sürekli tehdit hissi üretir. Hobbes'a göre doğal durumdaki tehdit ortamı, insan aklını barış arayışına yöneltir. Aklın gösterdiği çözüm, karşılıklı anlaşma ve sözleşmedir. Ancak barış arayışı tek başına yeterli değildir. Toplumsal düzenin tesis edilebilmesi için bireylerin bazı doğal haklarından karşılıklı olarak feragat etmeleri gerekir.

Hobbes'a göre devlet, doğal durumun yarattığı sürekli korku, güvensizlik ve çatışma ortamına karşı bir çözüm olarak ortaya çıkar. Doğal durumda herkes, kendi yaşamını koruma hakkına ve bu doğrultuda hareket etme özgürlüğüne sahiptir. Ancak bu sınırsız hak anlayışı, herkesin herkes için potansiyel bir tehdit hâline gelmesine yol açar. Böyle bir ortamda kalıcı barış ve güvenlik mümkün değildir. Bu nedenle insanlar, karşılıklı olarak haklarının bir kısmından vazgeçerek egemen bir otorite altında birleşirler.

John Locke (1632-1704)

Locke'a göre siyasal iktidar, bireylerin başkalarına zarar vermedikleri sürece diledikleri gibi yaşamalarına imkân tanıyacak bir özgürlük alanını güvence altına almakla yetinmelidir. İnsan, tek başına yaşamak üzere yaratılmış bir varlık değildir. Doğası gereği toplum içinde yaşamaya yönelmiştir ve toplumsal bir düzen içinde varlığını sürdürür. Bununla birlikte Locke, insanların doğal durumda özgür ve eşit olarak yaşadıklarını savunur. Doğal durumda hiç kimsenin bir başkası üzerinde doğal bir üstünlüğü ya da otoritesi yoktur. İnsanlar başkasının iznine ihtiyaç duymadan yaşamlarını sürdürür ve sahip oldukları malları diledikleri gibi kullanabilirler.

İnsanlar, doğal haklarını daha güvenli biçimde koruyabilmek amacıyla aralarında bir sözleşme yaparlar. Cezalandırma ve yargılama yetkisini ortak bir siyasal otoriteye devrederler ve böylece siyasal toplum kurulur. Siyasal toplumda yasalar yapılıp, yargı organları oluşturulur ve anlaşmazlıklar tarafsız

kurumlar tarafından çözülür. Artık bireyler kendi davalarının yargıci değildir. Ortak yasalar ve bunları uygulayan bir otorite sayesinde yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakları güvence altına alınır.

John Locke'a göre siyasal toplumun kuruluşu, doğal durumun mutlak bir kaos ortamı olmasından değil doğal hakların güvence altına alınmasındaki eksiklikten kaynaklanır. Doğal durumda insanlar özgür ve eşittir; yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarına sahiptirler. Ancak doğal yasayı uygulama ve cezalandırma yetkisinin bireylerin kendilerinde bulunması tarafsızlık sorununa yol açar. Bu nedenle insanlar, haklarını daha güvenli biçimde koruyabilmek amacıyla aralarında bir sözleşme yaparak siyasal toplumu kurarlar.

Mülkiyet hakkı Locke'un siyasal teorisinde merkezi bir yer tutar. Ona göre Tanrı dünyayı insanlara ortak vermiştir; ancak birey emeğini kattığı şeyi kendi mülkü haline getirir. Emek, mülkiyetin kaynağıdır. İnsan, emeğiyle doğaya kattığı değer oranında mülkiyet üzerinde hak kazanır. Siyasal toplumun varlık nedeni de bireyin bu emeğe dayalı mülkiyetini korumaktır.

Locke'un siyasal düzeninde yasama gücü merkezi konumdadır. Fakat keyfi değildir. Yasalar kamu yararına uygun olmalı ve doğal haklar ihlal edilmemelidir. Yönetim, doğal hakları ve mülkiyeti korumadığı takdirde meşruiyetini kaybeder.

Locke'a göre doğa durumunda insan, mülkiyetini yani yaşamını, özgürlüğünü ve malını koruma iktidarına sahiptir. Ancak bu koruma gücü bireysel ve güvencesiz olduğu için insanlar bu haklarını karşılıklı olarak daha güvenli biçimde koruyabilmek amacıyla toplum halinde birleşmeyi ve uygar yönetime geçmeyi isterler. Bu bağlamda, uygar yönetime geçişin temel nedeni, mülkiyetin geniş anlamda korunmasıdır.

Locke, ortak mülkiyet anlayışını açıkladıktan sonra özel mülkiyetin nasıl ortaya çıktığını emek kavramıyla açıklar. Ona göre bir şeyin benim sayılabilemesinin ön koşulu, ona emek katılmasıdır. İnsan, doğadaki bir nesneye emeğini katarak onu ortak mülkiyetten çıkarıp özel mülkiyet haline getirebilir. Bu süreç, ortak mülkiyetten özel mülkiyete geçişi ifade eder.

Jean Jacques Rousseau

Özgürlüğün ve dolayısıyla hakların ancak mutlak egemenliğe sahip merkezi bir siyasal yapı içinde güvence altına alınabileceğini savunan önemli bir düşünür olarak Rousseau öne çıkar. Ancak Rousseau'nun tasavvur ettiği egemen devlet, kendi döneminin mutlak monarşik yönetimi değildir. O, modern devlet kavramına yeni ve güçlü bir kuramsal temel kazandırır. Devleti yalnızca halktan türeten bir anlayış geliştirmekle kalmaz; egemenliği doğrudan halkla özdeşleştirir.

Rousseau, doğal yaşam ve eşitsizlik konusundaki görüşlerini İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Söylev adlı eserinde ortaya koyar. Bu çalışmada insanın biyolojik kökeninden ziyade, insanlar arasındaki eşitsizliğin hangi koşullarda ortaya çıktığını ve bu eşitsizliğin doğal yasa ile bağdaşıp bağdaşmadığını sorgular. Rousseau'nun temel amacı, eşitsizliğin doğaya mı yoksa toplumsal örgütlenmeye mi dayandığını açıklığa kavuşturmak.

Hobbes, doğal durumu rekabet ve güvensizlik hali olarak tanımlarken, Rousseau doğal insanı çatışmacı değil, bağımsız ve kendine yeterli bir varlık olarak tasvir eder. Ona göre doğal durumda gerçek anlamda toplumsal eşitsizlik yoktur. Fiziksel ya da zihinsel farklılıklar belirleyici değildir. Eşitsizlik, insanların toplum halinde yaşamaya başlaması, kendilerini başkalarıyla karşılaştırması ve farklılıkları ayrıcalığa dönüştürmesiyle ortaya çıkmıştır.

Toplumsal çatışmaların artması ve güvensizlik ortamının yaygınlaşması, bireyleri güvenlik arayışına yöneltmiştir. Bu durum siyasal örgütlenmeyi gerekli kılmıştır. Rousseau'da egemenlik, halkın ortak varlığını ifade eden genel iradeye dayanır. Egemenlik devredilemez ve bölünemez. Çünkü egemen olan halkın kendisidir. Genel irade bireysel çıkarların toplamı değil, ortak yararın ifadesidir.

Rousseau'ya göre eşitsizlik doğadan değil, toplumsal örgütlenmeden ve özellikle mülkiyet ilişkilerinden kaynaklanmıştır. Doğal durumda sade ve bağımsız olan insan, toplumla birlikte karşılaştırma, rekabet ve üstünlük arayışı içine girmiş; bu süreç eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Rousseau'nun temel kaygısı özgürlük, en büyük korkusu ise bağımlılıktır. Özgürlük devredilebilir bir hak değildir. Kendi iradesini bir başkasına teslim eden kişi, siyasal anlamda özne olmaktan çıkar ve edilgin bir nesne konumuna geriler. Bu nedenle Rousseau'ya göre özgürlük, bireyin kuralsız yaşamaya anlamına gelmez. Tam aksine insanın, kendi koyduğu yasaya uyması gerçek özgürlüğün temelini oluşturur.

Rousseau'ya göre temsil, halkın egemenlik yetkisini fiilen istifa ettirmesi anlamına gelir. Eğer halk yasa yapma yetkisini başkasına bırakırsa, artık kendi koyduğu yasaya itaat etmiyor demektir. Bu ise özgürlüğün sonu ve köleliğin başlangıcıdır.

DERS ADI Sosyoloji Tarihi

ÜNİTE ADI Öncü İsimler: Saint Simon ve Auguste Comte

ÜNİTE NO 3

YAZAR Doç.Dr. ERDİ AKSAKAL

GİRİŞ

Toplumlar tarih boyunca ekonomik, siyasal ve kültürel koşullara bağlı olarak sürekli bir değişim ve dönüşüm süreci yaşamıştır. Bu dönüşüm yalnızca üretim biçimlerini ve yönetim yapılarını değil, bireylerin düşünme tarzlarını, değer dünyalarını ve gündelik yaşam pratiklerini de derinden etkilemiştir. Özellikle modern dönemde yaşanan köklü değişimler, toplumsal düzenin nasıl sağlanacağı sorusunu merkezi bir problem hâline getirmiştir. Sanayileşme, kentleşme ve bireyselleşme süreçleri geleneksel toplum yapılarının çözülmesine yol açmış; din, gelenek ve cemaat bağlarıyla sağlanan toplumsal bütünlük zayıflamıştır. Bu durum bireyleri daha özerk kılarken aynı zamanda yalnızlık, güvensizlik ve toplumsal çözülme gibi yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Modern toplumda yaşanan bu karmaşık dönüşüm, toplumsal hayatın kendiliğinden işleyen doğal bir düzen olarak ele alınamayacağını göstermiş; toplumun bilimsel yöntemlerle incelenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Sosyoloji, modern toplumun yarattığı bu yeni sorunları anlamak ve açıklamak amacıyla bu tarihsel koşullar içerisinde doğmuştur.

SOSYOLOJİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE MODERN TOPLUMUN SORUNLARI

Modernlik, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da ortaya çıkan; ekonomik, siyasal ve toplumsal alanlarda köklü dönüşümleri ifade eden bir süreçtir. Aydınlanma düşüncesiyle birlikte akıl, birey ve ilerleme kavramları modern toplumun düşünsel temelini oluşturmuş; bu durum bir yandan özgürleşme ve rasyonelleşmeyi sağlarken diğer yandan geleneksel din, cemaat ve değer bağlarının zayıflamasına yol açmıştır. Sanayileşme ile birlikte üretim biçimleri değişmiş, tarıma dayalı yapı yerini sanayi üretimine bırakmış; kentleşme, sınıfsal ayrışma, eşitsizlik ve toplumsal sorunlar belirginleşmiştir. Modern toplumda yaşanan bu hızlı ve çok yönlü değişim, toplumsal hayatın kendiliğinden işleyen doğal bir düzen olarak açıklanamayacağını ortaya koymuş; toplumu bilimsel yöntemlerle inceleyen yeni bir bilgi alanına duyulan ihtiyacı artırmıştır. Sosyoloji, modern toplumun düzen, değişim ve birey-toplum ilişkisi gibi temel sorunlarını anlamak ve açıklamak amacıyla bu tarihsel koşullar içerisinde ortaya çıkan bir bilim dalı olarak şekillenmiştir.

SAİNT-SİMON’UN SANAYİ TOPLUMU VE TOPLUMSAL DÜZEN ANLAYIŞI

Saint-Simon, modern toplumu sanayileşme süreci temelinde ele almış ve onu üretim, teknik bilgi ve bilim etrafında örgütlenen bir sanayi toplumu olarak tanımlamıştır. Ona göre sanayiciler, işçiler, mühendisler ve bilim insanları üretken sınıfları oluştururken; aristokrasi ve geleneksel elitler üretime katkı sunmayan sınıflardır. Modern toplumda yaşanan düzensizliğin temel nedeni, üretken olmayan sınıfların toplumsal ve siyasal üstünlüğünü sürdürmesidir. Bu nedenle toplumsal düzen, geleneksel otoriteler aracılığıyla değil, bilimsel akıl ve üretici sınıfların işbirliği temelinde yeniden kurulmalıdır. Saint-Simon, toplumu bir organizma gibi ele almış ve her sınıfın toplumsal bütünlük içinde belirli bir işleve sahip olduğunu savunmuştur. Bu yaklaşım, modern toplumda çatışma yerine işbirliğine dayalı bir düzen arayışını temsil etmektedir.

Modern Toplumda Düzen, İlerleme ve Toplumsal Sorun Arayışı

Saint-Simon’a göre modern toplum, geleneksel kurumların çözülmesiyle birlikte bir düzensizlik dönemine girmiştir. Bu düzensizlik yalnızca ahlaki ya da siyasal bir kriz değil; üretim ilişkileri, sınıf yapıları ve toplumsal işleyişle bağlantılı yapısal bir sorundur. Toplumsal düzenin geçmişe dönüşü değil, ilerleme fikri temelinde yeniden kurulması gerekmektedir. İlerleme, rastlantısal bir süreç değil; bilimsel bilgiye, sanayiye ve üretken faaliyetlere dayalı olarak bilinçli biçimde yönlendirilmesi gereken bir toplumsal süreçtir. Sanayi toplumunda artan işbölümü, üretimin karmaşıklaşması ve kentleşme, toplumsal yapıyı daha önce görülmemiş ölçüde karmaşık hâle getirmiştir. Bu karmaşıklığın ancak bilimsel bilgi aracılığıyla yönetilebileceği düşüncesi, modern toplumda düzen ve ilerleme arasındaki ilişkinin bilimsel olarak ele alınması gerektiği fikrini güçlendirmiştir.

AUGUSTE COMTE, POZİTİVİZM VE SOSYOLOJİNİN BİLİM OLARAK KURULUŞU

Auguste Comte, modern toplumda yaşanan düzensizlikleri bilimsel yöntemlerle açıklayacak bağımsız bir bilim dalının kurulması gerektiğini savunmuştur. Ona göre modern toplumun temel problemi,

geleneksel inanç ve değer sistemlerinin çözülmesiyle ortaya çıkan ahlaki boşluktur. Bu durum bir çöküş değil, bilimsel düşünceye dayalı yeni bir toplumsal düzenin kurulması için tarihsel bir zorunluluktur. Comte'un sosyoloji anlayışının temelini pozitivizm oluşturmaktadır. Pozitivizm, bilginin gözlem ve deneye dayalı olması gerektiğini savunarak metafizik ve teolojik açıklamaları dışlamaktadır. Üç hâl yasası, insan düşüncesinin teolojik, metafizik ve pozitivist aşamalardan geçtiğini ortaya koyarak toplumsal ve tarihsel gelişimi açıklamaktadır. Comte, sosyolojiyi düzen ve ilerleme arasında denge kurmayı amaçlayan rehber bir bilim olarak tanımlamış; toplumsal statik ve toplumsal dinamik ayrımıyla hem toplumsal düzeni hem de toplumsal değişimi açıklayan bir çerçeve sunmuştur.

SAİNT-SİMON VE AUGUSTE COMTE'UN SOSYOLOJİ ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Saint-Simon ve Auguste Comte, modern toplumun yarattığı düzensizlik karşısında bilimi temel alan yeni bir toplumsal düzen arayışı içinde olmuşlardır. Saint-Simon, modern toplumun sorunlarını sanayi toplumu ve üretim ilişkileri bağlamında ele almış; çözümü üretici sınıfların işbirliği ve bilimsel akıl temelinde aramıştır. Comte ise bu düşünsel mirası daha sistematik ve kuramsal bir çerçeveye taşıyarak sosyolojiyi bağımsız bir bilim dalı hâline getirmiştir. Saint-Simon'da bilim daha çok pratik bir düzen kurma aracı olarak görülürken, Comte'ta toplumun yasalarını ortaya koyan teorik bir bilgi alanı niteliği kazanmıştır. Saint-Simon toplumsal düzen sorununu üretim ve sınıf ilişkileri üzerinden açıklarken, Comte ahlaki ve düşünsel düzeni merkeze almıştır. Bu yönüyle her iki düşünür, sosyolojinin ortaya çıkış sürecinde birbirini tamamlayan öncü yaklaşımlar sunmuştur. Saint-Simon toplumsal dayanışma fikrine de önem vermektedir. Sanayi toplumunda farklı sınıflar arasında çatışma yerine işbirliğinin geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Toplumun bir organizma gibi işlediğini düşünen Saint-Simon, her sınıfın ve meslek grubunun toplumsal bütünlük açısından belirli bir işlevi olduğunu ileri sürmüştür. Bu yönüyle onun düşüncesi, daha sonra gelişecek olan işlevselci yaklaşımların da öncülerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

DERS ADI Sosyoloji Tarihi
ÜNİTE ADI Evrimci Kuram: Herbert Spencer
ÜNİTE NO 4
YAZAR Doç.Dr. EREM SARIKOCA

EVİRİMCİ KURAM: HERBERT SPENCER

Sosyal bilimler açısından her şeyin başlangıcı Ortaçağ sonrasında gelişen aydınlanma felsefesinin etkilerinden kaynaklanır. Bu anlayış geçmişin statik Ortaçağ düşüncesinin değişimiyle birlikte bu durağan toplum tasarımı yerini “ilerleme” anlayışına bırakmıştır. Kısaca söylemek gerekirse, toplumsal evrim kuramı, ilerleme anlayışının yaklaşımlarından birisini oluşturur. Evrim kuramı bu ünite, ağırlıklı olarak H. Spencer’in görüşleri etrafında incelenecektir. toplum kuramını alt üst ederek yerine ilerlemeci bir yaklaşımı hâkim kılmıştır.

Toplumsal Evrim Kuramı

Evrım, kelime anlamı olarak ele alındığında aniden ortaya çıkmayan, yavaş yavaş gelişen bir değişim, kesintisiz, niteliksel ve niceliksel bir gelişim sürecini ifade eder. Kelime, farklı yaklaşımlar içerisinde benzer bir gelişim sürecini ifade etmek için kullanılmaya devam etmektedir. Toplumsal evrim kuramı da ilerleme anlayışının açıklama biçimlerinden birini oluşturur. Toplumsal evrim kuramı temelde çok eski tarihlerden beri gözlenen bir analogiye dayanır. canlı bir organizmayla toplum arasında benzerlikler kurma. Toplumsal evrim anlayışı, toplumsal değişimin açıklanmasından daha derin etkilerde bulunmuş bir yaklaşımdır. Ancak bu etkilerden söz etmeden önce kısaca bu akımla yakından ilişkisi bulunan biyolojik evrim kuramından bahsetmek gereklidir.

Charles Darwin’in temellerini attığı biyolojik evrim kuramı bazı temel ilkelere dayanır. Bunlardan birisi, bütün canlıların ortak bir kökenden evrim aracılığıyla var olduğunu öne sürer. Bir başka ilke ise adaptasyon ve doğal seleksiyon (ayıklama-seçilim) dur. Değişen çevre koşullarına ayak uyduran canlılar yaşar, uyduramayanlar ölür.

Herbert Spencer Ve Toplumsal Evrim

Herbert Spencer’in toplum modeli organizmacı anlayışı yakındır. Ama onun orgaznizmacı anlayışı klasik organizmacılıktan farklılıklar gösterir. Spencer, doğa bilimlerini kullanarak doğal yaşamın yasalarıyla serbest piyasa anlayışının, katı ve radikal bir liberalizmin ve bireyciliğin bir bileşimini savunmaktadır. Kısaca siyasal ve toplumsal görüşlerini biyoloji ve fizikten elde edilen doğa yasalarına dayamaktadır. Ona göre devlet, güvenlik dışındaki hiçbir alana müdahil olmamalı, bu alan dışındaki bütün işler özel girişimcilere bırakılmalıdır. Ekonomi üzerinde hiçbir devlet kısıtlaması olmamalı; devlet, eğitim başta olmak üzere üstüne aldığı bütün toplumsal vazifeleri bireylere terk etmelidir. Dolayısıyla devletin hiçbir sosyal sorumluluğu olmamalı, yoksullara yardım gibi işlerle uğraşmamalıdır.

Organizma ve Toplum

Spencer’a göre toplum ile organizma arasında şu benzerlikler vardır;

Organizma ve toplum büyüyerek gelişirler.

Organizma ve toplumların büyüklükleri arttıkça, yapılarındaki farklılaşma ve karmaşıklık da artar. Organizma ve toplumlar büyüyüp geliştikçe ve karmaşıklaştıkça, var olan işlevlerinde de buna bağlı olarak farklılaşmalar ve gelişmeler gözlenir.

Organizmalar ve toplumların her ikisinde de bütünü oluşturan parçalar birbirine bağımlıdır. Bu parçalardan birisinde meydana gelen bir değişim doğal olarak diğerlerini de etkiler.

Organizmalar ve toplumlarda bütünü oluşturan parçaların her birisi kendi başına incelenebilecek özellikler gösteren mikro ölçekli evrenler oluştururlar.

Organizmalar ve toplumlarda, bütünün yaşamına son verildiğinde ya da toplum parçalandığında bütünü oluşturan parçalar bir süre daha varlıklarını sürdürebilirler

Spencer, toplum ile organizma arasında bu benzerlikleri vurguladıktan sonra bazı farklılıklar olduğunu da ifade eder. Ona göre bu farklılıkların başlıcaları şunlardır:

Bir organizmayı oluşturan parçalar gözlenebilir somut bir bütün oluştururlar. Bir organizma, sınırları net bir biçimde belirlenmiş bir bütündür. Organizmayı oluşturan parçalar birbirine sıkı sıkıya eklenmiştir. Oysa toplum sınırları bu kadar belirli bir bütün meydana getirmez. Toplumu oluşturan parçalar dağınık ve serbesttir.

Organizmalarda, işlevler organizmayı oluşturan parçalar arasında belirgin bir biçimde dağıtılmıştır. Bir canlının duyma, işitme, düşünce işlevleri farklı organlarda dağılmış olmasına karşın; toplumlarda böyle bir durum gözlenemez. Örneğin, toplumu oluşturan bireylerin dışında ayrıca tek başına bir toplumsal beyin yoktur. Bu bağlamda bir organizmada bilinç onun bir organında (beyninde) toplanmasına karşılık, toplumlarda toplumsal bilinç yaygın ve dağınıktır. Organizmalarda parçalar bütünün yararına çalışırken; toplumlarda bütün, parçaların yani bireylerin yararına çalışır.

Spencer'in Nüfus Kuramı

Spencer'a göre nüfus artışı ile kaynakların artışı dengeli değildir. Ama buna karşılık Spencer'ın düşüncesine göre uygarlık gelişip karmaşıklaştıkça insanların fizyolojik enerjilerinin giderek artan bir bölümü kişisel gelişim ve başarıya yönelecek ve bu etkinliklerde tüketilecektir. Böylece bireylerin üreme eylemlerine ayıracakları enerji ve istek azalacak, uygarlık ilerledikçe nüfus artış hızı düşecektir. Spencer'a göre evrim kuramının temel ilkelerinden birisi olan yaşam kavgası anlayışı, nüfus artışının önünde başka bir engel olacaktır. Uygarlık gelişip ilerledikçe bireylerin başarılı olmak için harcayacakları çaba zorunlu olarak artacaktır. Bu duruma ayak uyduramayanlar yok olup gideceklerdir. Ancak bu noktada Spencer'ın bir çekincesi vardır. Devlet, yoksullara yardım etmeye kalkar, dayanışmacı ve yardımcı olan bir tutum benimserse, yani evrimin gelişimine müdahale etmeye kalkarsa, o zaman durum değişir.

Spencer'in Toplumsal Evrim Anlayışı

Spencer'ın toplum anlayışı ve toplumsal evrim yaklaşımını temel özellikleri şunlardır: Toplumlar bir tür süper-organik bütünleşmiş yapılardır. Var oldukları andan başlayarak toplumlarla, kendilerini kuşatan çevreler ve nesnelere arasında bir enerji etkileşimi ve dengelenmesi bulunmaktadır. Bu durum toplumlar arasında olduğu gibi toplumu oluşturan sınıflar, gruplar ve kurumlar arasında da geçerlidir. Toplumlar ile doğal çevreleri, toplumlar ile toplumlar ve toplumu oluşturan bütün parçalar (sınıflar, kurumlar, gruplar ve bireyler) arasındaki bu etkileşim ve denge kurma süreci, bir varlık kavgası hâlinde sürekli sürüp gider. Böylece çekişme ve çatışma, toplum için alışılmış bir etkinlik durumuna gelir. Bu varlık kavgasından “yaşama kaygısı” ve “ölüm korkusu” doğar. Yaşamı sürdürme güdüsünden siyasal örgütlenme (devlet) ve toplumsal denetim oluşur. Ölüm korkusu ise dini temellendirir. Siyasal ve dinsel örgütlenmenin güçlenmesi ve “başkalarına” karşı organize olması sonucunda güçlenen çekişip çatışma süreci “militarizme” yol açar. Militarizm, kendi koşulları içerisinde sürekli savaş süreci içerisinde kendisine has toplumsal biçimlenmeler ve karakterler oluşturur. Militarizm, küçük grupların giderek genişleyen büyük gruplara dönüşmesini sağlar. Bu genişleyen gruplar zaman içerisinde ulusları ve toplumsal bütünleşmeyi oluştururlar. Toplumsal bütünleşme iş bölümünü ve barışçıl çalışmalarını ortaya çıkarır. Barışçıl aktivitelerin güçlenmesi ve alışıldık duruma gelmesi ile birlikte toplum modeli militarist toplum tipinden barışçıl toplum tipine doğru dönüşmeye başlar. Zaman içerisinde, barışçıl toplum ilişkileri, toplum içerisinde kök salar, toplum içerisinde yeni biçimlenmeler ve karakterler ön plana çıkmaya başlar. Böylece toplum yeni bir modele göre biçimlenmiş olur. Spencer'a göre bu toplum modeli “sanayi (uygar) toplum” dur. Spencer'ın anlayışına göre toplumsal evrim, askeri örgütleniş biçiminden sanayi örgütleniş biçimine doğru ilerlemeye devam etmektedir. Ancak bu ilerleyişin son durağı katıksız bir uygar (sanayi) toplum düzeni değildir. Ona göre toplumsal evrimin son noktası, mükemmel bir ahlak toplumdur.

Sosyal Darwinizm

Sosyal Darwinizm temelde yaşam kavgası fikrine dayanır. Spencer, toplumların da aynı canlılarda olduğu gibi, doğal ayıklanma, hayatta kalma ve adaptasyon süreçlerinden geçtiklerini öne sürer. Bu aşamalar sırasında en iyi uyum sağlayan, güçlü olan hayatta kalmayı başarır. Bu anlamda yaşam kavgası kavramı da evrimsel bir süreç izler. Yaşam kavgası kavramı ve bu kavranın doğal sonucu olarak ortaya çıkan çatışma toplumsal düzen üzerinde etkili olur. Yaşam kavgasının toplumlar arasında gerçekleşmesi ise beraberinde savaş olgusunu getirir. Yaşam kavgası, beraberinde, sonuç olarak en uygun olanın yaşamda kalmasını getireceğine göre bu duruma müdahale etmek gereksiz ve yanlıştır. Bu evrimin doğal bir sonucu olarak mağara adamı kabile üyesine, kabile üyesi ise çiftçiye mağlup olarak ortadan kalkacaktır. Aynı nedenden dolayı Roma, Hint, Çin ve Osmanlı imparatorlukları sanayileşen Batının İngiltere, Almanya ve Fransa gibi güçleri karşısında tutunamayacaktır.

Spencer'ın düşünceleri doğal olarak pek çok eleştiri de almıştır. Bu eleştirilerden bazıları şunlardır: Spencer, toplumu tamamen bir bireysel özgürlük ve girişim alanı olarak görmektedir. Böylesi bir toplumda, bazı bireylerin olanaklardan faydalanarak diğerleri aleyhine gelişeceği belirgindir. Oysa Spencer, toplumun büyük kısmının gelişmesini istemektedir. Bu bir çelişkidir. Spencer'ın yaşam kavgası ve doğal ayıklanma konusunda öne sürdüğü fikirler, ırkçı ve hümanizm karşıtı akımları desteklemek amacıyla kullanılmıştır. Yaşadığı dönem içerisinde düşünceleri, Avrupalı beyazların sömürge toplumları ve siyah insanlar üzerindeki üstünlüğünü kanıtlamak amacıyla, daha sonraları ise Almanya'da iktidara gelen ırkçı yaklaşımlar tarafından kendi düşüncelerinin haklılığını kanıtlamak amacıyla kullanılmıştır. Spencer'ın en uygun olanın hayatta kalması ve gereksinimi olanlara yardım edilmemesi anlayışı toplumsal huzuru ve düzeni bozmaya yönelik etkenlerin ortaya çıkmasını

kolaylaştıracaktır. Bu tür insanları korumasız olarak ortada bırakmak toplumsal düzeni bozacaktır. Bu duruma engel olmak ya da onları ortadan kaldırmak için kamu güçlerini kullanmak ise Spencer'in şiddetle karşı çıktığı askeri toplum tipine geri dönüşü beraberinde getirir. Spencer'in öne sürdüğü hayatta kalmayı başaranların doğal olarak üstün oldukları düşüncesi, insanın doğayı kontrol edebilmesi-düzenleyebilmesini isteyen bilimsel yaklaşımla çelişmektedir. Eğer her şey doğa kanunlarına ve yaşam kavgasına tabi olacaksa insan toplumunu diğer canlılardan ayıran bir şey yok demektir. Spencer, çağdaşı olan A. Comte gibi toplumsal yaşamın genel geçer kurallarını bulmayı amaç edinmiştir. Onun kaygısı da Comte'un kaygısına benzerdir, belirli yasalar doğa yasalarının doğayı belirlemesi gibi toplumu da belirler. O hâlde toplum bilimcinin yapması gereken, bu evrensel yasaları tespit edip tanımlamaktır. Spencer'in bu noktada belirlediği yasa, evrimdir.

DERS ADI Sosyoloji Tarihi

ÜNİTE ADI Karl Marx: Tarihsel Materyalizm ve Sınıf Çatışması

ÜNİTE NO 5

YAZAR Doç.Dr. ERDİ AKSAKAL

KARL MARX'IN DÜŞÜNSEL VE TARİHSEL BAĞLAMI

Karl Marx, 19. yüzyıl Avrupa'sında sanayileşmenin hız kazandığı, kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaştığı ve buna paralel olarak sınıfsal eşitsizliklerin derinleştiği bir tarihsel dönemde düşüncelerini geliştirmiştir. Bu dönemde üretimin fabrika etrafında örgütlenmesi, kırdan kente göç eden yeni bir işçi sınıfının ortaya çıkmasına ve güvencesiz çalışma koşullarının yaygınlaşmasına yol açmıştır. Marx, bu toplumsal koşulları kapitalizm eleştirisinin temel zemini olarak görmüş ve toplumsal değişimleri ekonomik çıkar ilişkileri ve sınıflar arası mücadeleler üzerinden analiz etmiştir. Ona göre toplumsal yapının belirleyici unsuru ekonomidir; siyaset, hukuk, din ve ideoloji ekonomik temelin üzerinde şekillenmekte ve mevcut düzeni meşrulaştıran araçlar olarak işlev görmektedir. Marx'ın düşünsel gelişimi, yalnızca dönemin toplumsal ve ekonomik dönüşümleriyle değil, Alman idealizmi başta olmak üzere felsefi birikimle de yakından ilişkilidir. Hegel'in diyalektik yöntemi Marx tarafından maddi yaşam koşulları temelinde yeniden yorumlanmış, Feuerbach'ın materyalist yaklaşımı ise teori ile pratiğin birleştirilmesi yönünde eleştirel biçimde aşmıştır. Gazetecilik faaliyetleri, sürgün yaşamı ve işçi hareketleriyle kurduğu doğrudan ilişkiler, Marx'ın toplumu çatışmalarla şekillenen tarihsel bir süreç olarak kavramasını sağlamış; böylece tarihsel materyalizm ve sınıf çatışması kuramlarının düşünsel temelleri bu tarihsel bağlam içinde oluşmuştur.

TARİHSEL MATERİYALİZM YAKLAŞIMI

Tarihsel materyalizm, Karl Marx'ın toplumu ve tarihsel değişimi açıklamak üzere geliştirdiği temel kuramsal yaklaşımdır ve bu yaklaşıma göre tarihteki önemli olayların belirleyici gücü toplumun ekonomik gelişimidir. Marx, tarihsel sürecin düşünceler ya da soyut ideallerle değil, insanların maddi yaşamlarını nasıl sürdürdükleri ve üretimi nasıl örgütledikleri üzerinden anlaşılması gerektiğini savunur. Hukuki, felsefi ve dini fikirler, egemen ekonomik ilişkilerin uzantılarıdır ve ekonomik yapıdaki köklü değişimlere uzun süre direnemezler (Marx ve Engels, 2013).

Üretim biçimlerindeki dönüşüm, toplumun farklı sınıflara bölünmesine yol açmakta ve tarih, bu sınıflar arasındaki mücadelelerin toplamı olarak şekillenmektedir. Feodal düzenin burjuvazi tarafından yıkılması ve sanayi devrimiyle birlikte proletaryanın ortaya çıkışı bu sürecin tarihsel örnekleridir. Tarihsel materyalizm, düşüncenin maddi gerçeklikten bağımsız olmadığını kabul ederken, bilim ve dinin sınıf mücadelelerinde tarihsel olarak farklı roller üstlendiğini vurgular. Ekonomik ilişkiler değiştiğinde, dini inançların toplumsal düzeni sürdürmede tek başına yeterli olamayacağı ileri sürülür. Bu yaklaşımda alt yapı, toplumun ekonomik temelini; üst yapı ise fikirleri, hukuku ve dini kapsamaktadır. Marx'a göre altyapı, üstyapının biçimlenmesinde belirleyici bir role sahiptir ve üretim ilişkilerindeki köklü değişimler, üstyapı kurumlarının da dönüşmesini zorunlu kılar. Marx, toplumsal değişimi doğrusal bir ilerleme olarak değil, çelişkiler ve çatışmalar üzerinden ilerleyen maddi bir süreç olarak ele alır. Üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki uyumsuzluk, toplumsal krizlere ve tarihsel dönüşümlere yol açar.

SINIF KAVRAMI VE SINIF ÇATIŞMASI

Marx'a göre tarih, sınıflar arasındaki mücadelelerin tarihidir ve moderniteyle birlikte kapitalist üretim tarzı bu mücadeleyi daha görünür ve keskin hâle getirmiştir. Kapitalist sistem, özel mülkiyetin yaygınlaşması ve sermayenin birikimi üzerinden gelişirken, aynı zamanda daha derin bir eşitsizlik ve sömürü düzeni üretmiştir. Marx, modernitenin ilerleme vaadiyle birlikte işçi sınıfının sömürsünü ve kapitalist sınıfın zenginleşmesini eş zamanlı olarak yarattığını savunur. Bu nedenle modern toplum, bireysel özgürlükleri sınırlayan ve ekonomik eşitsizlikleri artıran bir yapı olarak değerlendirilmelidir. Kapitalist toplumda işçi sınıfı, modern endüstriyel üretim süreçlerinde iş bölümüne dayalı bir örgütlenme içinde çalışmakta ve kapitalist sınıfın sömürü ilişkilerine maruz kalmaktadır. Marx'a göre modernite, feodal üretim ilişkilerinin çözülmesiyle başlamış, sanayileşme ve pazar ilişkilerinin genişlemesiyle birlikte kapitalizmin egemen üretim tarzı hâline gelmiştir. Bu süreçte sınıf mücadelesi ve sınıf bilinci Marx'ın kuramsal yaklaşımında merkezi bir önem kazanmıştır. Kapitalist toplumdaki temel karşıtlık, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan burjuvazi ile emeğini satarak yaşamını

sürdüren proletarya arasındaki yapısal çelişkiden doğmaktadır. Marx, işçi sınıfının çıkarlarının ulusal sınırlarla sınırlanamayacağını savunarak, sınıf mücadelesinin uluslararası bir karakter taşıdığını vurgular. Ona göre milliyetçilik, işçi sınıfının sınıf temelli dayanışmasını zayıflatan ve kapitalist düzenin devamını sağlayan ideolojik bir araçtır. Ulusal çıkar söylemi, işçileri gerçek karşıtları olan kapitalistlerden uzaklaştırmakta ve farklı uluslara mensup işçiler arasında rekabet ve bölünme yaratmaktadır. Bu nedenle Marx, işçi sınıfının hedefinin uluslararası ve sınıfsız bir toplum olması gerektiğini ileri sürer (Marx ve Engels, 2013a).

Sınıf çatışması Marx'a göre yalnızca kapitalist topluma özgü değildir; köleci toplumda efendi ile köle, feodal toplumda senyör ile serf arasındaki karşıtlıklar, kapitalist toplumdaki burjuvazi–proletarya çatışmasının tarihsel öncülleridir. Bu nedenle Marx, tüm toplumların tarihini sınıf mücadeleleri tarihi olarak tanımlar. Sınıf çatışması kuramında sınıf bilinci önemli bir yer tutar; başlangıçta “kendinde sınıf” olan işçi sınıfı, ortak çıkarlarının farkına vararak “kendisi için sınıf” hâline gelmekte ve bu durum sınıf mücadelesinin siyasal ve örgütlü bir nitelik kazanmasını sağlamaktadır.

ÜRETİM TARZLARI VE TARİHSEL GELİŞİM

Marx, toplumların tarihsel gelişimini maddi yaşamın nasıl üretildiği üzerinden açıklamakta ve her toplumsal dönemi belirli bir üretim tarzı ve üretim ilişkisi çerçevesinde ele almaktadır. İnsanlık tarihinin ilk aşaması olarak ilkel komünal toplum, üretimin doğaya doğrudan bağımlı olduğu, basit araçlarla ortaklaşa yürütüldüğü ve özel mülkiyetin henüz ortaya çıkmadığı bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde toplumsal ilişkiler görece eşitlikçi bir nitelik taşımakta, sınıflar ve sömürü mekanizmaları henüz oluşmamış bulunmaktadır. Üretim araçlarının gelişmesiyle birlikte özel mülkiyetin ortaya çıkması, bu eşitlikçi yapının çözülmesine ve sınıflı topluma geçişin başlamasına yol açmıştır. Üretici güçlerin gelişmesi ve üretim fazlasının ortaya çıkmasıyla birlikte köleci üretim tarzı tarihsel sahneye çıkmıştır. Efendi ile köle arasındaki ilişki açık bir tahakküm ve mülkiyet ilişkisine dayanmakta, köle hem emeği hem de bedeni üzerinde hiçbir hakka sahip olmayan bir üretim aracı konumuna indirgenmektedir. Bu dönem, sınıf karşıtlıklarının belirginleştiği ve tarihte ilk kez sınıflı toplum yapısının ortaya çıktığı aşama olarak değerlendirilir. Egemen sınıfın çıkarlarını koruma ihtiyacı, devletin bir baskı aygıtı olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Köleci üretim tarzının çözülmesiyle birlikte feodal üretim tarzı gelişmiştir. Feodal toplumda üretim toprağa dayalıdır ve temel sınıfsal ilişki senyör ile serf arasında kurulmaktadır. Serfler kişisel olarak özgür olmakla birlikte toprağa ve feodal beylere bağımlı bir üretim ilişkisi içerisinde yer almakta, sömürü geleneksel yükümlülükler ve kişisel bağlılık ilişkileri üzerinden sürdürülmektedir. Marx, feodal üretim tarzını sınıfsal eşitsizliklerin ideolojik ve geleneksel yollarla meşrulaştırıldığı bir tarihsel aşama olarak değerlendirmektedir. Bu dönemde egemenlik parçalı bir yapı göstermekte ve merkezi bir otoriteden ziyade yerel feodal güçler belirleyici olmaktadır.

KAPİTALİST TOPLUM ELEŞTİRİSİ

Marx'a göre tarih boyunca toplumlar sınıflar arasındaki mücadeleler üzerinden şekillenmiş, endüstri devrimiyle birlikte bu karşıtlık kapitalist toplumda daha belirgin hâle gelmiştir. Sanayileşme süreci, ara sınıfları zayıflatmış ve toplumu burjuvazi ile proletarya arasında keskin biçimde kutuplaştırmıştır. Marx, kapitalizmi yalnızca ekonomik bir üretim biçimi olarak değil, siyasal yapıları ve düşünce biçimlerini de etkileyen tarihsel bir formasyon olarak ele almakta ve bu sistemin belirli tarihsel koşullarda ortaya çıktığını ve yine tarihsel olarak aşılabilir olduğunu savunmaktadır. Kapitalist üretim tarzı, üretim araçlarının özel mülkiyet altında toplanmasına ve emeğin bir metaya dönüşmesine dayanır. İşçi sınıfı, yaşamını sürdürebilmek için emek gücünü satmak zorunda kalmakta; ancak ürettiği değer, aldığı ücretten fazla olmaktadır. Bu fark artı-değer olarak kapitalist tarafından el konulan temel sömürü mekanizmasını oluşturur. Marx'a göre bu durum bireysel ahlaki sorunlardan değil, kapitalist sistemin yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Rekabet koşulları altında burjuvazi, varlığını sürdürebilmek için artı-değere el koymak zorunda kalmakta; bu da emek sürecinin yoğunlaşmasına ve işçi sınıfının çıkarlarının göz ardı edilmesine yol açmaktadır.

MARX'IN SOSYOLOJİYE KATKISI

Karl Marx, toplumu uyum ve denge temelinde açıklayan yaklaşımlardan farklı olarak, toplumsal yapının özünde çatışma, eşitsizlik ve güç ilişkilerinin bulunduğunu savunmuştur. Toplumu durağan bir bütün olarak değil, tarihsel olarak değişen ve çelişkilerle ilerleyen bir süreç şeklinde ele alan Marx, tarihsel materyalizm yaklaşımıyla toplumsal olguların maddi üretim koşullarıyla ilişkisini görünür kılmıştır. Ekonomik yapıyı toplumsal çözümlemenin merkezine yerleştiren Marx'a göre üretim ilişkileri ve mülkiyet biçimleri, siyaset, hukuk, kültür ve ideoloji gibi alanların biçimlenmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Marx'ın sosyolojiye katkısı büyük ölçüde sınıf çatışması kavramı etrafında şekillenmektedir. Toplumsal değişimin kaynağını bireysel iradelerde değil, sınıflar arasındaki yapısal karşıtlıklarda bulan bu yaklaşım, eşitsizlik, sömürü ve iktidar ilişkilerinin sistematik biçimde analiz edilmesine olanak sağlamıştır. Marx, sosyolojiyi yalnızca açıklayıcı bir disiplin olarak değil, aynı zamanda eleştirel ve dönüştürücü bir düşünce alanı olarak konumlandırmıştır.

DERS ADI Sosyoloji Tarihi

ÜNİTE ADI Émile Durkheim: Toplumsal Düzen ve Dayanışma

ÜNİTE NO 6

YAZAR Arş.Gör. PINAR LALOĞLU KURT

Sosyolojik Yöntemin Kuralları

Emile Durkheim, 1885 tarihli bu çalışmasıyla sosyolojiye bilimsel bir nitelik kazandırmayı ve onu psikoloji, felsefe, tarih gibi diğer disiplinlerden ayırmayı hedeflemiştir. Sosyolojiyi, diğer bilimlerin alanına girmeyen, toplumsal olgular alanına giren kendine özgü bir nesnesi olan özerk bir disiplin olarak tanımlar. Yöntemin temel kurallarından ilki bağımsızlıktır; sosyoloji her türlü felsefeden bağımsız olmalı ve doğa bilimlerindeki nedensellik ilkesini toplumsal dünyaya ampirik bir önerme olarak uygulamalıdır. İkinci kural olan nesnellik ilkesine göre, toplumsal olgular birer "şey" (nesne) olarak ele alınmalıdır.

Toplumsal Olgular

Durkheim'a göre "şey", sadece düşünerek çözemediğimiz, anlamak için dışarıdan gözlem yapmamız gereken her türlü gerçekliktir. Toplumsal olgu, bireyin bilinci üzerinde baskıcı bir etkiye sahip olan eyleyici ve düşünüş tarzıdır. Bu olgular toplumda belirli bir yaygınlık gösterir ve bireye dıştan dayatılan düşünme ve hissetme biçimlerinden oluşur. Üç temel özelliği vardır: Dışsallık, yani bireyin bilincinin dışında ondan bağımsız var olmaları (dil, para sistemi gibi); baskıcılık ve zorlayıcılık, yani bireyin bu kurallara uymaması durumunda toplumsal direnç veya yaptırımla karşılaşması ve yaygınlık, yani olgunun bireysel eylemlerin toplamı değil, kolektif bir durumun sonucu olmasıdır. Durkheim, ayrıca normal ve patolojik olgu ayrımı yapar; bir olgu toplumun ortalama tipinde görülüyorsa normaldir. Örneğin suç, her toplumda görüldüğü ve ahlaki tutumları pekiştirerek dayanışmaya katkı sağladığı için normal bir olgudur; ancak suç oranlarındaki ani ve aşırı artışlar patolojik bir duruma işaret eder.

İş Bölümü ve Toplumsal Dayanışma

Durkheim, modern toplumda bireyin hem daha özerk olup hem de topluma nasıl daha bağımlı hale geldiği sorusuna iş bölümü üzerinden yanıt arar. İş bölümünün asıl işlevi ekonomik verimlilik değil, toplumsal dayanışmayı sağlamaktır. Toplumsal dayanışma, hukuki simgeler üzerinden incelenebilir; çünkü dayanışmadaki değişiklikler hukuka yansır. Bu doğrultuda iki tip dayanışma tanımlar: Mekanik Dayanışma: Geleneksel toplumlarda görülür, benzerliklere ve ortak inançlara dayanır. Burada kolektif bilinç çok güçlüdür ve yasalar baskıcı/cezalandırıcı niteliktedir.

Organik Dayanışma: Modern toplumlarda iş bölümü ve farklılaşma sonucu ortaya çıkar; bireyler arası karşılıklı bağımlılığa dayanır. Ortak bilinç daha soyutlaşırken, yasalar bozulan ilişkileri onarmayı amaçlayan onarıcı hukuk karakterini kazanır.

Toplumsal dayanışma, toplumu bir arada tutan, bireyleri birbirine ve gruba bağlayan ahlaki bir olgudur. Ahlak kuralları toplumsal dayanışmanın temel koşullarını belirlemektedir. Durkheim'a göre hukuk ve ahlak bireyleri birbirine ve topluma bağlayan, bireyler yığınını tek ve uyumlu bir topluluğa dönüştüren bağların toplamıdır. Dayanışma kaynağı olan her şey, ahlakidir ve bu bağlar ne kadar çok ve güçlü ise ahlak da o ölçüde sağlam olur. Ahlakın işlevi bireyi bütünü ayrılmaz bir parçası yapmasıdır.

Kolektif Bilinç (Ortak Bilinç)

Kolektif bilinç, bir toplumu oluşturan üyelerin ortalamasında yaşayan inanç ve duyguların bütünüdür. Bu bilinç toplumun her yanına yayılmıştır, bireylerden bağımsız ve kalıcıdır, kuşaktan kuşağa geçerek onları birbirine bağlar. Bireylerde ortaya çıkmasına rağmen bireysel bilinçlerden apayrı olan bu yapı, toplumun ruhsal tipini oluşturur.

Suç ve Cezanın Toplumsal İşlevi

Suç, kolektif bilincin güçlü ve belirli durumlarını yaralayan bir edimdir; bir eylem kolektif bilinci incittiği için suç kabul edilir. Suçun her toplumda olması onun kolektif hayatın koşullarına bağlı olduğunu gösterir. Ceza ise bu yaralanmaya karşı verilen tutkulu bir toplumsal tepkidir. Geleneksel toplumlarda ceza, öç alma duygusuyla ortak bilinci korumak için yapılırken (bastırıcı hukuk), modern toplumlarda kendini savunma ve bozulana telafi etme amacını taşır (onarıcı hukuk). Suçun cezasız kalması toplumsal dayanışmayı gevşetir; bu nedenle ceza hukuku dayanışmayı maddi olarak temsil eder.

Anomi (Kuralsızlık)

Anomi, hızlı toplumsal değişimler sonucu geleneksel normların aşınması ve yerlerine yenilerinin konulamaması durumunda ortaya çıkar. Bu durumda insanlar kendilerini amaçsız, kaygılı ve yollarını yitirmiş hissederler. Modern dünyadaki değişim süreçleri hızlı ve yoğunur, dolayısıyla bunlar önemli toplumsal sorunları da ortaya çıkarırlar. Durkheim, modern toplum yaşamının yol açtığı amaçsızlık ya da umutsuzluk duygusunu anomie olarak kavramsallaştırmıştır.

Toplumsal Bir Olgularak İntihar

Durkheim, en kişisel eylem olan intiharı, toplumsal güçler tarafından belirlenen bir toplumsal olgu olarak inceler. Toplumsal bütünleşme ve düzenleme seviyelerine göre dört intihar tipi belirlemiştir:

Bencil İntihar: Aşırı bireyselleşme ve toplumsal bütünleşmenin azlığından doğar.

Özgeci İntihar: Bireyin toplumla aşırı bütünleşip kendisini bir görev uğruna feda etmesidir (Sati veya Harakiri geleneği gibi).

Anomik İntihar: Ekonomik krizler veya ani refah artışı gibi toplumsal düzenlemenin zayıfladığı dönemlerde görülür.

Kadercı İntihar: Yaşamın aşırı baskıcı kurallarla kuşatıldığı durumlarda (kölelik gibi) ortaya çıkar. İstatistiksel veriler; Protestanların Katoliklerden daha fazla, bekârların evlilerden daha çok intihar ettiğini, savaş dönemlerinde ise toplumsal dayanışma arttığı için oranların düştüğünü göstermektedir.

Din Sosyolojisi: Kutsal ve Din Dışı

Durkheim dini, kutsal (ayrılmış, yasaklanmış) ve din dışı (rutin, gündelik) ayrımı üzerine kurulu inançlar sistemi olarak tanımlar. En basit din biçimi olan totemizm incelemesinde, aslında tapınılan nesnenin toplumun kendisi olduğunu savunur. Dinsel ayinler ve törenler, "kolektif coşku" yaratarak toplumsal bağları pekiştirir, ortak hafızayı tazeler ve bireyin topluma bağlılığını yeniden canlandırır.

Bireyler, kalabalığın etkisiyle kendilerini aşan, dışsal ve zorlayıcı bir gücün varlığını hissederler. Ayinlerin temel işlevi, toplumsal bağları pekiştirmek, ortak hafızayı tazelemek ve bireyin topluma olan bağlılığını yeniden canlandırmaktır. Bu kolektif coşku doğum, evlilik ve ölüm gibi temel toplumsal değişimlerin yaşandığı çeşitli yaşam krizleri içinde de kendini gösterir. Dolayısıyla din Durkheim için toplumsal dayanışmayı sağlayan önemli bir birleştirici güç işlevine sahiptir.

DERS ADI Sosyoloji Tarihi

ÜNİTE ADIMax Weber

ÜNİTE NO 7

YAZAR Prof.Dr. NURAY KARACA

Max Weber (1864-1920) sosyolojik düşüncesinin merkezinde yer alan rasyonalizasyon kavramı modern toplumların yapısını ve dönüşümünü anlamada temel bir analitik araç olarak öne çıkmaktadır. Weber modern toplumu geleneksel toplumsal yapılardan ayıran en belirgin unsurun “rasyonalite” olduğunu ileri sürmüş geleneksel inanç ve uygulamaların yerini akılcı düşünce ve eylemlerle şekillenen bir toplumsal düzenin aldığını savunmuştur. Bu rasyonelleşme süreci yalnızca ekonomik alanla sınırlı kalmayıp kapitalizm, bürokrasi, hukuk ve müzik gibi çeşitli toplumsal alanlarda kendisini göstermektedir. Özellikle Protestan ahlakının kapitalist rasyonalitenin gelişimindeki rolünü vurgulayan Weber, artan rasyonelleşme eğilimini tarihsel değişimin ana itici gücü olarak değerlendirmiştir. Sosyoloji disiplininin kurucu figürlerinden biri olan Max Weber modern toplumu önceki toplumsal yapılardan ayıran temel unsurun ne olduğu sorusuna yanıt aramıştır. Ona göre modern çağın önceki dönemlerden farkını ortaya koyan en belirgin özellik toplumsal yapıların artan ölçüde rasyonalite ekseninde şekillenmesidir. Weber bu savını ilk kez Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu başlıklı eserinde sistematik bir biçimde ele almış burada Kalvinist öğretiyi temel alan Protestan ahlakının modern kapitalizmin ruhunu teşkil eden değerlerin oluşumuna nasıl katkıda bulunduğunu göstermeye çalışmıştır

Weber’in Din Sosyolojisi üzerine yaptığı incelemelerin temelinde, bireyin hareketini etkileyen tutumları ve onun varlığını anlamlandıran düşünceleri yakalamak ve çözümlenmek yatar. Bu bakış açısına göre, insan davranışları, varlıklarını anlamlı kılan inançlarla ilişkilidir. Dini inançlar ve yorumlar ise insanın varoluşunun ve dünya görüşünün vazgeçilmez bir parçasını oluşturur. Bu nedenle, Weber için bireylerin ve grupların davranışlarını, özellikle ekonomik davranışlarını anlamak için bu inanç sistemlerini kavramak önemlidir. Çünkü Weber’e göre, ekonomik sistemler inanç sistemlerini etkilerken, aynı zamanda inanç sistemleri de ekonomik yapıları etkilemektedir. Bu nedenle, bu anlayış, Weber’in yaşadığı dönemin ve günümüzdeki en etkili üretim biçimi olan kapitalizm ile Protestan ahlakı arasındaki bağı araştırmasında önemli bir rol oynamış ve bu bağı keşfetme süreci, onun sosyolojik perspektifinin somut bir örneğini oluşturmuştur.

GÜÇ VE OTORİTE YAPILARI

Weber güç ve otorite yapıları analizinde sosyal psikolojik perspektife bağlılığını ortaya koyar. Eylemler veya davranışların toplumsal yapıyla nasıl bir bağlantı içinde olduğunu anlama çabası içinde olan Weber’in değerleri ve toplumsal eylemi araştırmak esas ilgi konusudur. Weber’in toplumsal değerler sistemleriyle ilişkilendirdiği güç tipleri geliştirdiği referans çerçevesinin psikolojik boyutlarını, otorite analizleri ise sosyal psikolojisinin yapısal yönlerini temsil eder. İdeal tip: Weber, ideal tip kavramını araştırma ve olayların açıklanmasında yönünden kaçınılmaz olduğunu öne sürmektedir. İdeal tipi bir ütopya, yani somut gerçeklik içinde hiçbir yerde bulunmayan bir kavramsal model olarak görür. İdeal tipler araştırmada gözlenen somut gerçekliği inşa edilen tiplerle karşılaştırmayı sağlayarak toplumsal gerçekliği anlamaya ve yorumlamaya hizmet eden analitik bir araç olarak kullanılabilir. Weber’in ideal tipleri kullanımının klasikleşmiş örnekleri Kalvinizm, güç ve otorite yapısı tipleri üzerine analizleridir.

Güç: weber gücü bir kişinin veya bazı kişilerin kendi iradelerini müşterek bir eylem içinde diğer kişilerin direnmesine rağmen gerçekleştirmesi olarak tanımlar. Weber’e göre güç bir kişinin veya insanlar gurubunun diğerlerine kendi sözlerini dinletmeleridir yani isteklerimizi müşterek bir eylem içinde gerçekleştirebildiğinizde güce veya etkin eylem kapasitesine sahipsinizdir. Weber sınıf, statü ve parti olarak adlandırdığı üç tip güç tespit eder. Weber kendine ait meşrulaştırıcı değerlere sahip üç otorite tipi tespit eder. Rasyonel hukuki otorite, geleneksel otorite ve karizmatik otorite.

Rasyonel hukuki otorite: Rasyonel hukuki otorite yapıları normatif kuralların meşruluğuna inancı vurgulayan bir değer sistemine dayanır. Bu otorite yapısı tipi karşımıza genellikle bürokraside çıkar ve Weber’e göre en sürekli toplumsal organizasyon biçimlerinden biridir. Rasyonel hukuki otorite yapıları en kalıcı ve en uzun ömürlü yapılardan biridir

Geleneksel otorite: Geleneksel otorite yerleşik inançlar ve geleneklerin kutsallığını meşrulaştıran bir

değerler sisteminin yanı sıra sistem içinde otoriteyi uygulayanların statüsünün meşruluğuna dayanır. Burada itaatin kaynağı gelenek nedeniyle otorite konumu işgal eden kişi veya örneğin kabile toplumlarında şeftir. Lidere geleneksel sınırlar içinde kaldığı sürece itaat edilir. Weber'e göre geleneksel otorite geleneğin kutsallığının gücü nedeniyle en kalıcı otorite yapısıdır. Karizmatik otorite: Bu yapı tipinin temelini oluşturan değerler bir bireyin sıradışı kutsallığa veya kahramanlığa ve bu kişinin temsil ettiği ve belirlediği normatif örüntülere ya da düzene kitlesel sadakati vurgular.

EYLEM OLARAK TOPLUM

Weber sosyolojinin araştırma nesnesini anlamlı toplumsal eylem olarak tanımlar. Bu tanıma göre toplumsal failler eylemlerine diğer aktörlerle ilişkili olarak anlam yükler ve belirli pratik amaçlara ulaşma çabası güderler. Bu bağlamda Weber toplumsal eylemleri dört kategoriye ayırmıştır: Araçsal ve değer-temelli rasyonel eylemler ile alışkanlıklara/geleneklere ve duygulara dayalı irrasyonel eylemler. Diğer bir ifadeyle Weber eylemleri ilgili bireyler için sahip oldukları anlamlar temelinde dörde ayırır. Geleneksel, duygusal, değer-rasyonel ve araçsal-rasyonel davranışlar.

Geleneksel eylem: Bunlar "köklü alışkanlıkların belirlediği" her zaman yaptığımız için yaptığımız eylemlerdir. Ona göre inançları ve değerlerinin ikinci doğalarını oluşturduğu kişiliklerinin belirleyici özellikler hâline geldiği ve eylem kalıplarının uzunca süre istikrar içinde olduğu bir ortamda, insanlar genellikle alışkanlık dışı (geleneklere aykırı) durumlara (çoğu kez olumsuz) tepki gösterir, davranışlarını kuşaklar boyu aktarılan âdetlere göre düzenlerler.

Duygusal eylem: İnsanların belirli bir durumdaki duyguları tarafından belirlenen bu eylem türü rasyonel eylemin sınırında yer alır. Kişi duygularının etkisinde kaldığında eylemi daha az rasyoneldir veya rasyonel değildir, fakat kişi bir şeye ulaşmaya yönelik eylemlerinde duygularını rehber olarak aldığı eylemi rasyonele daha yakındır.

Değer rasyonel eylem: Bunlar kişinin kendi temel değerleri ışığında yaptığı davranışlardır. Uygun rasyonel eylemin sınırında yer alan bu eylem türü her zaman aktörün bağlayıcı olduğunu düşündüğü emirler veya talepler içerir. Burada eylem bizzat bir amaçtır, parasal başarı, bilgi artırma aracı veya bir başka araçsal hedef değildir. Weber'e göre bu eylem türünün kaynağında insanların değer yaratıcı varlıklar olmaları, nihai değerlere yani benimsedikleri ancak rasyonel bir temelde haklılaştıramayacakları değerlere yönelik hareket etme eğilimleri vardır. Bireyin kendi dışında, bağlı olduğu üstün, değerli veya yüce saydığı değer veya değerler vardır. Birey inancı için hiçbir rasyonel gerekçe bulma gereği duymaz. Burada kişiler, genelde inançlarını sorgulayabilseler de amaçlarına sadece gelenekleri emrettiği veya duyguları nedeniyle değil, daha ziyade daha rasyonel, bilinçli, planlı bir biçimde ulaşmaya çalışırlar.

Araçsal-rasyonel eylem: Bunlar maddi dünyada bir şeyler elde etmeye yönelik pratik eylemler, yani somut, ulaşılabilir hedeflere yönelik her gün gerçekleştirilen davranışlardır. Muhtemel sonuçların hesaplandığı ve kararların verildiği yani amaçlar ve araçlar arasında, bilgiler temelinde, sistematik bir ilişkinin kurulduğu bu eylem türünde kazanma, başarı, kâr, pratiklik gibi güdüler baskındır. Bütün toplumlarda rastlansa da modern toplumlarda yaygınlığı tarihsel rasyonelleşme sürecini yansıtmaktadır.

Bir Anlama Biçimi Olarak Nedensellik: Alman idealist düşüncesi açısından insan davranışının nasıl anlaşılacağı sorununun, mekanikçi ve doğalcı yaklaşımların dışında bir yöntemle ele alınması gerekiyordu. Alman sosyal bilim metodunun oluşturduğu karmaşadan çıkmak için verstehen (anlama) bir seçenek olarak belirlemekteydi. Dilthey, bu metoda bir tanım kazandıran ilk düşünür olmasına rağmen, Verstehen'in sosyoloji alanında uygulamaya konulması Weber ile bir netlik kazanmıştır. Rickert, bilimsel metodolojiyi nomotetik yöntemle, kültürel metodolojiyi ise idiografik yöntemle eşdeğer kılarak bu ayrımı daha ileri bir seviyeye taşımıştır. Bilimler arasındaki esas fark, konulardan ziyade kullanılan yöntem farklılıklarıdır. Dolayısıyla bu bilimler aynı yöntemle sahip değildirler. Oysa Dilthey'de temel fark yöntem değil konu farkıydı. Rickert, doğa bilimleri ile kültür bilimleri arasında bir ayırım yaparak, doğa bilimlerini deneysel, kültür bilimlerini ise tarihsel olarak tanımlamıştır.

Tarihsel Nedensellik

Weber tarihsel nedensellikten bir defalık, bireysel ve özgül bir tarihsel olay ve olaylar kümesini nedenleriyle açıklamayı hedef alan nedenselliği anlamaktadır. Tarih bilimi Weber için de Rickert'te olduğu gibi, bir yasa bilimi değildir ve olması da gerekmez. Tarihsel nedensellik tüm bilimler için geçerli olduğu gibi karmaşık bir olguda şu veya bu etkenlerin başat kılınması ve bu başat kılınan etkenlere dayalı bir görüş doğrultusunda uygulanır. Örneğin kapitalizmin nedenlerini araştırdığımızda önce tarihsel bir olgu veya olgular kümesi olarak kapitalizm hakkında bazı etken ve koşulları başat kabul eden bir özel görüş ortaya koymak gerekir. Tarihçi kapitalizm hakkında tam ve eksiksiz bir görüş ortaya koyamaz. Tarih biliminin yaptığı konusu olan bir defalık özgül olgu veya olgu kümesini özel bir görüş altında başat kıldığı etken ve koşullara göre nedensel yoldan anlamaktır. Dolayısıyla tarih bilimi, konusunu, konusu karşısında kapsayıcılık değeri bakımından tikel kalmaya mahkûm hipotez ve kuramlara göre açıklayabilir

Toplumsal Nedensellik

Weber için tüm kültür bilimleri ideal tipler kurarak konularını nedensel yoldan anlayarak açıklamak isteyen bilimlerdir. Sosyolojinin özelliği kendi ideal tiplerini, tarihsel gerçekliğin tümü için düşünülmüş soyutlamalar olarak kurabilmesindedir. Weber bunu şöyle ifade eder. Sosyolojide kavram kurma, hiçbir zaman tümüyle böyle olmamakla birlikte, konusunu, ana örnek olarak eyleme tarihsel bir gerçeklik olarak bakan bir görüş noktası altında bulmaya çalışır. Yani sosyolojinin konusu da tarihsel gerçekliktir. Ancak Weber sosyolojiyi tarih biliminden ayıran noktayı da şöyle belirtir. Sosyoloji çoğunlukla kendiliğinden anlaşılır olarak tasarlanmış tip kavramları kurar ve oluşun genel kurallarını arar. Bu bakımdan sosyoloji kültürel önemi olan eylemlerin, kurumların veya kişiliklerin nedensel yoldan çözümlenmesi ve saptanması işiyle bireyselleştirici biçimde uğraşan tarihle karşıtlık içindedir. O halde toplumsal nedensellik tarihsel oluşun genel kurallarını saptamaya yöneliktir

Siyaset

Siyaset kavramı bazı yazarlara göre güç anlamına gelmektedir. Nitekim Trotsky Brest-Litovsk'da bütün devletler güç ve şiddet üzerine bina edilmiştir” demişti. Haklıdır, çünkü şiddet kullanmasını bilen sosyal kurumlar olmasaydı devlet kavramı ortadan kalkar, sözcüğün tam anlamıyla anarşi denilen bir ortam doğardı. Şiddet kullanımı devlete özgü bir araçtır. Devlet, belli bir toprak parçası üzerinde fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde bulunduran insan topluluğudur. Bugün fiziksel şiddet kullanma hakkı başka kurumlara ya da bireylere yalnızca devletin izin verdiği ölçüde tanınmaktadır. Devlet, şiddet kullanma hakkının tek kaynağı kabul edilmektedir. Böylece siyasetin bizim için anlamı, devletlerarasında ya da devlet içindeki gruplar arasında gücü paylaşmaya ya da gücün dağılımını etkilemeye çalışmak olarak belirlenmektedir.

Millet

Weber, millet duygusunun manevi gücünün ekonomiden kaynaklanmadığını belirtir. Bu duygu saygınlık duygusuna dayanır; bu da tarihleri, başarıları itibariyle zengin olan siyasal yapıların küçük burjuva kitlelerinde derinlere iner. Siyasal saygınlığa bu bağlılık, gelecek nesillere karşı sorumluluk duygusu ile birleşir. Bir siyasal topluluğun ortak davranışını belirleyecek gücü elinde tutan tüm gruplar, bu güce dayalı saygınlık ideali ile içselleşirler. Devletin kayıtsız şartsız bağlılık isteyen emperyalist bir iktidar yapısı olduğu fikrinin taşıyıcısı bunlardır. Bir siyasal topluluk içinde, çeşitli biçimlerde entelektüel ayrıcalıklar kazanmış tabakaların maddi ve ideolojik çıkarları vardır. Bunların başında ise kendilerini belli bir kültürün temsilcileri sayanlar vardır. Millet kavramı; her şeyden önce, belli bir grup insanda başka gruplara karşı belirli bir dayanışma duygusunun harekete geçirilebileceği anlamına gelir. Weber biz ve öteki grup bağlamında milleti tanımlamaktadır. Millet kavramı değerler alemine ait bir kavramdır. Bu grupların nasıl tanımlanacağı ya da dayanışmadan hangi ortak eylemi doğacağı konusunda kesinlik yoktur. Millet, bir devletin halkı, yani belli bir siyasal topluluğun üyeleri ile özdeş değildir. Yurttaşlık itibariyle milleti tanımlar. Millet, aynı dili konuşan toplulukla da özdeş değildir. Devlet, kültür ve toplumun demokratikleşmesi ile birlikte artmaktadır. Ortak dil kitleler için, feodal ve burjuva kökenli mülk sahibi tabakalardan daha önemli bir ekonomik rol oynar. Bu mülk sahibi tabakalar genellikle yabancı bir dil kullanırlar. Oysa küçük burjuvazi ve proleteryanın kendileri ile aynı dili konuşanlarla yakınlık kurmaya daha fazla ihtiyacı vardır. Dil ve dolayısı ile ona dayanan edebiyat, kültür sürecine katılmaya başlayan kitlelerin ilk ve tek kültürel değeridir. Ortak kültürel değerler birleştirici bir ulusal bağ işlevi görür. Ancak burada kültürel değerlerin nesnel niteliğinin hiçbir önemi yoktur. Bu nedenle bir millet bir kültür topluluğu olarak düşünülmemelidir.

Devlet

Devlet, güçlü bir dayanışma duygusu yaratabilir. Devlet güvenliği sağlayan kurum olarak değer taşır, bu da milli dayanışma duygularının en yüksek düzeyde olduğu dış tehlike dönemlerinde geçerlidir. Weber'e göre her yerde milliyet duygusunun biçimlenmesinde en pozitif temeli oluşturan kültürel öğelerden dil başta gelir. Ancak ortak bir dil bile tek başına gerekli ya da yeterli koşul değildir. Weber, bir insan topluluğu hangi koşullarda millet olur, bunun içsel ve dışsal gerekli ve yeterli koşullarını aramaktadır.

DERS ADI Sosyoloji Tarihi

ÜNİTE ADI Georg Simmel – Ferdinand Tönnies: Biçimsel Sosyoloji ve Modern Hayat

ÜNİTE NO 8

YAZAR Arş.Gör. ABDURRAHİM ŞAHİN

GİRİŞ

Alman sosyolojisi, temelde toplumu anlamlandırmaya çalışırken insan eylemlerine ve bu eylemlerin oluşturduğu etkileşimlere odaklanan köklü bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre sosyolojinin asıl görevi, insanların ortaya koyduğu eylemlerin taşıdığı öznel anlamı derinlemesine kavramaktır. Özellikle modernleşme sürecinin insan hayatında yarattığı büyük kırılma noktaları bu ekolün merkezinde yer alır. Bu bakış açısının arka planında ise Kant ve Hegel gibi düşünürlerin bıraktığı güçlü felsefi miras yatar. Bu miras, doğa bilimleri ile insan bilimleri arasına çok net ve keskin bir çizgi çeker. Kültür ve tin kavramlarını başrole taşıyan bu anlayışa göre; bilinçli ve niyetli insan davranışları, tıpkı doğa olaylarındaki gibi basit ve mekanik yasalarla açıklanamaz. Dolayısıyla toplumsal dünyayı gerçekten anlamak istiyorsak, sadece neden-sonuç ilişkileri kurmak yeterli olmayacaktır. Olayların taşıdığı anlamı kendi tarihsel bağlamı içinde, insanın niyetini merkeze alarak yorumlamak esastır.

GEORG SIMMEL

Modern yaşamın ruhunu, işleyiş dinamiklerini ve en ince ayrıntılarını merkeze alan Georg Simmel (1858-1918), sosyolojinin kurucu isimlerinden biri olarak öne çıkar. Simmel, sadece tek bir alana sıkışıp kalmamış; felsefe, sanat, edebiyat ve metafizik gibi farklı disiplinlerden beslenmiştir. Çalışma yelpazesi o kadar geniştir ki; estetik, kültür, din, para, kent yaşamı, ahlak ve aşk gibi insan hayatına dokunan hemen her konuda kapsamlı görüşler ortaya koymuştur. Simmel'in düşünce dünyasında toplum kavramı, birden fazla bireyin karşılıklı ilişkiye girdiği her an ve her yerde varlık gösterir. İnsanlar; dini inançlar, oyun oynama isteği, cinsel dürtüler, savunma ihtiyacı veya yardımlaşma gibi çok çeşitli motivasyonlarla bir araya gelirler. Bireylerin bu dürtülerle birbirleri için, birbirleriyle birlikte veya birbirlerine karşı hareket etmesi karşılıklı bir ilişki ağı yaratır. İşte bu etkileşimlerin birleşmesiyle ampirik anlamda bir birlik ortaya çıkar. Toplum tam olarak bu etkileşimlerden ibaret olduğu için, Simmel biçimsel sosyoloji yaklaşımını geliştirmiştir. Bu yaklaşıma göre sosyolojinin en temel görevi, genel toplumsal biçimleri araştırmak ve etkileşimleri en net haliyle betimlemektir. Simmel, toplumsal biçimlere ve yapısal rol ilişkilerine odaklanarak, gözlemlenebilen temel etkileşim türlerini belirlemeye çalışır. Bu analizlerini yaparken de toplumsal geometri, toplumsal etkileşim biçimleri ve toplumsal tipler gibi kavramlardan faydalanır.

FERDINAND TONNIES

Sosyolojinin bir diğer temel taşı olan Ferdinand Tönnies (1855-1936); klasik filolojiden teolojiye, felsefeden hukuka kadar uzanan çok disiplinli bir eğitim geçmişine sahiptir. Onun düşünce dünyasının şekillenmesinde; köy hayatını yakından tanımasını sağlayan kırsal kökenleri, annesinin Lutherci inancından gelen ahlaki değerler, Weber, Durkheim, Simmel gibi kendi döneminin büyük düşünürleriyle yaptığı entelektüel tartışmalar ve dönemin siyasal hareketlerine duyduğu yoğun ilgi oldukça etkili olmuştur. Tönnies'in sosyoloji literatürüne bıraktığı en büyük miras, 1887 yılında yayımladığı Cemaat ve Cemiyet adlı eseridir. Tönnies bu eserde insanların bir araya gelme biçimlerini yapısal, toplumsal ve psikolojik boyutlarıyla birbirinden tamamen ayırarak inceler. Tönnies'in ayrımında cemaat; insanların birbirlerine önceden belirlenmiş, son derece organik ve doğal bağlarla tutunduğu, yaşayan bir toplumsal yapıyı ifade eder. Cemaat; geçici ve yüzeysel bir birleşme değil, tam aksine gerçek ve kalıcı bir birlikte yaşama durumudur. Bu yapıyla, mekanik bir düzen olan cemiyetten tamamen ayrılır. Cemaat yapısını ayakta tutan psikolojik güç, insanın bedensel varlığına kök salmış olan doğal iradedir. Doğal irade; bilinçdışı gelişen, kendiliğinden ortaya çıkan, geçmiş deneyimlerin, alışkanlıkların ve hafızanın organik bir birikimidir. İnsanlar, cemaat yapısı içinde, onları ayırabilecek her şeye rağmen bir arada kalmayı başarırlar. Cemiyet ise, cemaatin aksine, bireylerin barışçıl bir şekilde yan yana yaşadığı ama özünde birbirlerinden tamamen yalıtılmış ve kopuk oldukları bir örgütlenme biçimidir. Cemiyette insanlar, onları birleştiren her şeye rağmen özünde ayrı kalırlar. Bu mekanik ve yapay yapının içinde bireyler arasındaki ilişkiler, daima gizli bir rekabeti ve herkesin herkese karşı potansiyel bir savaş halinde olmayı barındırır. Bu yapay sistemin merkezinde yer alan psikolojik güç ise rasyonel iradedir. Tönnies'e göre toplumsal yapının tarihsel süreçte

geçirdiği bu yapısal dönüşüm, özünde derin bir kopuşu ve büyük bir anlam krizini barındıran oldukça sarsıcı bir süreçtir. Bu sarsıcı geçişin en temel dinamiği ve lokomotifi hiç şüphesiz bireyciliktir. İnsanın bütüncül biz olma halinden sıyrılıp ben merkezli bir dünya görüşü inşa etmesi, bu dönüşümün psikolojik ve toplumsal zeminini eksiksiz biçimde hazırlar. Tönnies, organik ilişkilerin çözülüp yerine mekanik bir yapının geçmesini, insanın kendi doğal yuvasından koparak yabancı bir diyara gitmesine benzetir. İnsanlık, yüzyıllar boyuncailmekilmek ördüğü o birleştirici doğal ahlakı ve sıcak organik ruhunu rasyonel kazanımlar ve teknik ilerleme uğruna kendi elleriyle feda etmiştir. Nihayetinde cemaatten cemiyete geçiş sürecinin vardığı son nokta ürkütücüdür. İnsanların barışçıl bir şekilde yan yana durmalarına rağmen birbirlerine görünmez duvarlarla izole oldukları, duygunun yerini aklın aldığı ve her türlü insani etkileşimin soğukkanlı bir takas eylemine indirildiği bir toplum inşa edilmiştir.

DERS ADI Sosyoloji Tarihi

ÜNİTE ADI Erken Dönem Amerikan Sosyolojisi ve Chicago Okulu

ÜNİTE NO 9

YAZAR Arş.Gör. HÜLYA DOĞAN

ERKEN DÖNEM AMERİKAN SOSYOLOJİSİ VE CHICAGO OKULU

Amerikan Sosyolojisinin Doğuşu ve Kurumsallaşması

19. yüzyılın sonları, Amerika Birleşik Devletleri'nde hem toplumsal hem de akademik açıdan köklü dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Sanayileşmenin hızlanması, demiryollarının yaygınlaşması ve kırdan kente yoğun göç hareketleri, toplumsal yapıyı derinden değiştirmiştir. Bu değişim süreci yalnızca ekonomik ve demografik değil; aynı zamanda kültürel, siyasal ve mekânsal bir yeniden örgütlenmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda sosyoloji, modern toplumun ortaya çıkardığı sorunları anlamak ve çözüm üretmek amacıyla kurumsal bir disiplin olarak şekillenmiştir.

1892 yılında Albion W. Small'ın Chicago Üniversitesi'nde dünyanın ilk bağımsız sosyoloji bölümünü kurması, disiplinin kurumsallaşması açısından bir dönüm noktasıdır. Avrupa'da sosyoloji daha çok felsefe ve tarih içinde gelişirken, Amerika'da bağımsız bir akademik bölüm olarak örgütlenme fırsatı bulmuştur. 1895'te yayımlanmaya başlayan American Journal of Sociology dergisi ise disiplinin akademik meşruiyet kazanmasında önemli rol oynamıştır. Chicago Üniversitesi kısa sürede Amerikan sosyolojisinin merkezi haline gelmiştir. Amerikan sosyolojisi, Avrupa'daki klasik kuramcılarının büyük teorik sistemlerinden farklı olarak daha uygulamalı ve ampirik bir yönelim benimsemiştir. Pragmatist felsefenin etkisiyle toplumsal olguların saha araştırmaları, gözlem ve istatistiksel veriler aracılığıyla incelenmesi ön plana çıkmıştır. Bu da Amerikan sosyolojisinin problem çözmeye odaklı bir disiplin olarak görülmesini sağlamıştır.

Kentleşme ve Modern Toplumsal Sorunlar

Erken dönem Amerikan sosyolojisinin gelişiminde kentleşme süreci belirleyici olmuştur.

Sanayileşmeyle birlikte artan göç hareketleri, kentleri ekonomik üretim merkezleri olmanın ötesinde, sosyal sorunların yoğunlaştığı alanlara dönüştürmüştür. Özellikle Avrupa'dan gelen kitlesel göç, Amerikan kentlerinin demografik yapısını değiştirmiştir. Farklı etnik, dinsel ve kültürel grupların aynı mekânda bir arada yaşaması; uyum, çatışma ve kimlik sorunlarını gündeme getirmiştir. Chicago kenti bu süreçte adeta bir "sosyal laboratuvar" işlevi görmüştür. Chicago Okulu sosyologları, kenti yalnızca fiziksel bir yerleşim alanı olarak değil, toplumsal ilişkilerin yoğunlaştığı ve yeniden üretildiği bir mekân olarak ele almışlardır. Kent yaşamının anonimliği, geleneksel bağların zayıflaması ve yüz yüze ilişkilerin çözülmesi modernliğin temel sorunları arasında değerlendirilmiştir.

Göç Sosyolojisi ve Uyum Süreçleri

Chicago Okulu'nun en önemli katkılarından biri göç sosyolojisidir. Robert E. Park ve Ernest W. Burgess, göçü modern kentsel düzenin merkezi dinamiği olarak görmüşlerdir. Park'ın geliştirdiği "ırk ilişkileri döngüsü" göçmenlerin topluma eklenmesini dört aşamada açıklar: temas, rekabet, uyum ve asimilasyon. Bu modele göre göçmen gruplar zamanla baskın kültürle bütünleşir. Ancak bu doğrusal asimilasyon yaklaşımı daha sonraki literatürde eleştirilmiştir. Segmentli asimilasyon yaklaşımı, göçmenlerin farklı toplumsal sonuçlara ulaşabileceğini savunarak Chicago Okulu'nun tek yönlü bütünleşme varsayımını sorgulamıştır.

Göç sosyolojisinin metodolojik açıdan en önemli örneklerinden biri William I. Thomas ve Florian Znaniecki'nin The Polish Peasant in Europe and America adlı çalışmasıdır. Bu çalışma, göçmenlerin mektupları ve kişisel belgeleri üzerinden öznel deneyimi analiz etmiş ve nitel araştırma yöntemlerinin önemini ortaya koymuştur. Böylece göç, yalnızca demografik bir hareketlilik değil; anlam dünyası ve kimlik inşası bağlamında ele alınmıştır.

Louis Wirth'in getto analizi ise göçmen mahallelerini hem dayanışma hem de dışlanma mekânı olarak kavramsallaştırmıştır. Getto, kültürel sürekliliğin sağlandığı bir alan olmakla birlikte mekânsal ayrışma ve marjinalleşme riskini de barındırmaktadır.

Ekolojik Yaklaşım ve Kent Modeli

Chicago Okulu'nun geliştirdiği en özgün teorik çerçeve Ekolojik Yaklaşım'dır. Robert E. Park tarafından ortaya konan bu yaklaşım, bitki ve hayvan ekolojisindeki prensiplerin insan toplumlarına uyarlanmasına dayanır. Kent, biyolojik bir organizma gibi düşünülmüş; toplumsal grupların mekânsal

dağılımı rekabet, istila ve yerine geçme gibi kavramlarla açıklanmıştır. Ernest W. Burgess'in geliştirdiği Eşmerkezli Bölge Kuramı bu yaklaşımın somut modelidir. Burgess, kentin merkezden dışa doğru yayılan beş halkadan oluştuğunu savunmuştur: Merkezi İş Alanı, Geçiş Bölgesi, İşçi Konutları Bölgesi, İkamet Alanı ve Banliyö Bölgesi. Özellikle Geçiş Bölgesi, suç, yoksulluk ve sosyal düzensizliğin en yoğun olduğu alan olarak tanımlanmıştır.

Ekolojik yaklaşım, mekânsal mesafe ile sosyal mesafe arasında ilişki kurmuş ve kentsel yapının toplumsal sonuçlarını analiz etmiştir.

Suç Sosyolojisi ve Sosyal Düzensizlik

Chicago Okulu suç sosyolojisinde önemli bir paradigma değişimi yaratmıştır. Suç, bireysel patoloji ya da ahlaki zayıflık olarak değil; kentsel yapının ve mahalle organizasyonunun bir sonucu olarak ele alınmıştır. Park ve Burgess'in ekolojik çerçevesi suçun mekânsal dağılımına dikkat çekmiştir.

Clifford Shaw ve Henry McKay tarafından geliştirilen Sosyal Düzensizlik Teorisi, suç oranlarının belirli mahallelerde yoğunlaştığını göstermiştir. Araştırmalar, suçun belirli etnik gruplara özgü olmadığını; mahalle yapısındaki istikrarsızlık sürdüğü sürece farklı gruplar arasında devam edebileceğini ortaya koymuştur. Böylece suçun kültürel değil yapısal bir sorun olduğu savunulmuştur. Kentte anonimlik ve hareketlilik informal sosyal kontrol mekanizmalarını zayıflatmakta; bu durum suç davranışını kolaylaştırmaktadır. Sosyal kontrolün çözülmesi, kentsel düzensizlik ve güvenlik sorunlarının temel açıklayıcılarından biri olarak görülmüştür.

Chicago Okulu'nun Metodolojik Katkıları

Chicago Okulu'nun başarısının arkasında zengin ve metodolojik çeşitlilik yer almaktadır. Alan araştırmaları, katılımcı gözlem, yaşam öyküsü tekniği ve haritalama yöntemleri bu dönemde sistematik biçimde kullanılmıştır. Kent haritaları çıkarılarak suç, yoksulluk ve etnik dağılım görselleştirilmiştir. Nels Anderson'ın The Hobo, Thrasher'ın The Gang ve Clifford Shaw'ın The Jack-Roller çalışmaları kentsel etnografinin öncü örnekleridir. Chicago Okulu sosyologları yalnızca toplumu anlamayı değil, toplumsal reformu da hedeflemişlerdir.

Sembolik Etkileşimcilik ve Benlik Kuramı

Chicago Okulu'nun mikro düzeydeki en önemli teorik katkısı Sembolik Etkileşimcilik'tir. Bu yaklaşım, toplumsal gerçekliğin anlamlar ve semboller aracılığıyla inşa edildiğini savunur. William Isaac Thomas, Charles Horton Cooley ve George Herbert Mead bu yaklaşımın gelişiminde belirleyici rol oynamıştır. Herbert Blumer ise "sembolik etkileşimcilik" kavramını literatüre kazandırmıştır. Mead'e göre insanı hayvandan ayıran temel özellik anlamlı semboller kullanabilmesi ve ötekinin rolünü alabilmesidir.

Blumer, sembolik etkileşimciliğin üç temel varsayımını ortaya koymuştur: insanlar şeylere yükledikleri anlama göre davranırlar; anlam sosyal etkileşimden doğar, anlam yorumlama sürecinde yeniden şekillenir.

Mead'in benlik kuramına göre benlik doğuştan gelmez; toplumsal etkileşim sürecinde gelişir. Hazırlık, oyun ve birlikte oyun aşamaları benliğin oluşum evreleridir. "Genelleştirilmiş öteki" kavramı, toplumun norm ve beklentilerinin içselleştirilmiş biçimini ifade eder. Benlik, "I" (yaratıcı yön) ve "Me" (toplumsal yön) arasındaki diyalektik ilişkiyle şeklini alır.

Chicago Okulu'nun Sosyolojiye Katkısı

Erken dönem Amerikan sosyolojisi ve Chicago Okulu, modern sosyolojinin kurucu referanslarından biri olmuştur. Kent, göç, suç, sosyal kontrol ve mekânsal ayrışma gibi kavramlar bu dönemde sistematik biçimde geliştirilmiştir. Ekolojik yaklaşım, sosyal düzensizlik teorisi ve sembolik etkileşimcilik, sosyolojinin hem makro hem mikro düzeyde zenginleşmesini sağlamıştır.

Her ne kadar güç ilişkileri ve yapısal eşitsizlikleri sınırlı ele aldığı yönünde eleştiriler bulunsa da Chicago Okulu, saha araştırmalarına dayalı ampirik yaklaşımı ve teorik yenilikleriyle sosyoloji disiplininin gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Modern kent çalışmalarının, göç araştırmalarının ve suç sosyolojisinin temelleri bu okul tarafından atılmıştır.

DERS ADI Sosyoloji Tarihi

ÜNİTE ADI Yapısal İşlevselcilik: Talcott Parsons ve Robert Merton

ÜNİTE NO 10

YAZAR Doç.Dr. İBRAHİM AKSAKAL

YAPISAL İŞLEVSELÇİLİK

Yapısal işlevselcilik, toplumu birbirine bağlı parçalardan oluşan bir sistem olarak ele alır. Yapı, aile, eğitim, hukuk, ekonomi ve din gibi toplumun görece kalıcı kurumlarını; işlev ise bu yapıların ve davranışların toplumsal sistemin devamına ne katkı sağladığını ifade eder. Yapısal analiz, toplumun hangi parçalardan oluştuğunu ve nasıl örgütlendiğini incelerken; işlevsel analiz, bu parçaların toplumsal düzen, bütünleşme ve süreklilik açısından ne işe yaradığını sorgular. Bu ayırım, yapısal işlevselci yaklaşımın temel kavramsal çerçevesini oluşturur. Talcott Parsons, yapı ve işlevi bütüncül bir sistem içinde ele alarak kuramı sistematik bir toplumsal teoriye dönüştürmüş; toplumsal düzenin nasıl mümkün olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Toplumu düzen, bütünleşme ve süreklilik ekseninde açıklayan bu yaklaşım, eleştirilere rağmen, toplumsal düzenin anlaşılmasında sosyolojide önemli ve kalıcı bir referans olmayı sürdürmektedir.

Temel Varsayımlar

Yapısal işlevselcilik, toplumu karşılıklı bağımlılık içinde işleyen bir sistem olarak görür. Eğitim, ekonomi, hukuk, aile ve din gibi kurumlar birbirini tamamlar. Birindeki aksama diğerlerini de etkiler. Bu yapılar, sistemin uyum ve sürekliliğine katkı sağlar. Toplumsal düzenin korunmasında değerler ve normlar merkezi bir role sahiptir. Bireylerin davranışlarını yönlendirerek çatışmaları sınırlar. Toplum, eş güdüm ve uyum içinde işleyen ilişkiler ağıdır.

Kuramsal Kökenler

Yapısal-işlevselciliğin kuramsal kökenleri Comte, Spencer, Pareto ve Durkheim'a dayanır. Bu düşünürler, toplumu parçaları karşılıklı bağımlılık içinde işleyen bir bütün olarak ele almışlardır. Comte, toplumun düzen ve değişimini birlikte incelemiş; sistemin parçaları arasındaki uyumu temel almış ve denge bozulduğunda toplumun yeniden uyum sağladığını savunmuştur. Spencer toplumu evrimsel bir organizma olarak görmüş, Pareto ise toplumsal sistemin denge eğilimini ve bu dengenin döngüsel biçimde bozulup yeniden kurulmasını vurgulamıştır. Durkheim ise toplumsal düzenin ahlaki temellerini, dayanışma ve bütünleşme kavramları üzerinden açıklamış; mekanik ve organik dayanışma ayrımıyla iş bölümünün toplumsal uyumdaki rolünü göstermiştir.

Temel Kavramlar

Toplumsal yapı, toplumdaki kurumlar (aile, din, ekonomi, siyaset vb.) ile bunları düzenleyen normlar, değerler ve roller arasındaki görece istikrarlı ilişkiler bütünüdür; bireylerin davranışlarını ve yaşam pratiklerini önemli ölçüde etkiler. İşlev, toplumsal kurum ve davranışların toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayarak düzen ve bütünlüğe katkı sağlamasıdır; bir olguyu anlamak için hem nasıl ortaya çıktığı hem de toplum için ne işe yaradığı incelenir.

Toplumsal denge, toplumun değişimlere rağmen düzenini ve işlerliğini koruma kapasitesini ifade eder; farklı güç ve çıkarların karşılıklı olarak dengelenmesiyle uyumlu bir işleyiş sürer.

Toplumsal bütünleşme ise bireyler, gruplar ve kurumlar arasında ortak normlar, değerler ve beklentiler aracılığıyla kurulan uyumlu ilişkiler ağıdır; aidiyet, rol uyumu ve çatışmanın denetimini sağlar.

Talcott Parsons ve Yapısal İşlevselci Kuram

Talcott Parsons, toplumsal düzenin nasıl mümkün olduğunu açıklamayı amaçlayan işlevselci yaklaşımın en önemli kuramcılarında biridir. Ona göre bir toplumu anlamının yolu, ekonomi, aile, din, siyaset ve eğitim gibi kurumların yerine getirdiği işlevleri analiz etmekten geçer. Bu kurumlar karşılıklı uyum içinde işlediği sürece toplumsal sistem düzenli biçimde işler ve bütünlüğünü korur. Parsons'a göre toplumsal düzenin temelini, bireylerin paylaşılan norm ve değerlere yönelmesi oluşturur. Toplumsal sistemin sürekliliği; ortak değerlerin benimsenmesi, toplumsal beklentilerin karşılanması ve kurumların uyumlu işleyişiyle sağlanır. Bu noktada toplumsallaşma ve içselleştirme

süreçleri merkezi öneme sahiptir. Normlar ve değerler bireyler tarafından içselleştirildiğinde, bireyler kendi çıkarlarını gözetirken bile toplumsal düzeni yeniden üretirler.

Eylem Kuramı ve Genel Eylem Sistemi

Parsons, toplumsal düzenin nasıl kurulduğunu ve sürdürüldüğünü açıklamak için genel eylem kuramını geliştirmiştir. Bu kurama göre bireyin toplumsallaşması ve toplumun uyumu, kültürel sistem, toplumsal sistem, kişilik sistemi ve davranışsal organizma olmak üzere dört alt sistemin etkileşimiyle gerçekleşir.

Kültürel sistem değer ve anlamları üretir, toplumsal sistem bu değerleri normlar ve rollerle düzenler, kişilik sistemi bireyin motivasyonlarını ve eylem yönelimlerini şekillendirir, davranışsal organizma ise biyolojik temeli oluşturur. Bu dört sistem birlikte işleyerek bireyin topluma uyumunu sağlar ve toplumsal düzenin sürekliliğini mümkün kılar.

AGIL Şeması

Talcott Parsons, toplumu dış etkilere rağmen kendini koruyabilen ve uyum sağlayarak sürekliliğini sürdüren bir sistem olarak görür. Toplumsal denge, sistemin bir parçasında ortaya çıkan değişimlerin diğer parçalarca uyumlaştırılmasıyla yeniden kurulur. Bu denge, toplumun dört temel işlevi karşılmasıyla sağlanır: Adaptation (Uyum) çevresel kaynakların sağlanması ve düzenlenmesi (ekonomi, aile); Goal Attainment (Amaca Ulaşma) toplumsal hedeflerin belirlenmesi ve kaynakların yönlendirilmesi (siyaset); Integration (Bütünleşme) ortak normlar ve denetim mekanizmalarıyla uyumun korunması (din, hukuk, medya); Latency (Gizil Örüntü Muhafazası) ise değer ve kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır (aile, eğitim). Bu dört işlev birlikte toplumsal düzenin sürekliliğini mümkün kılar.

Robert Merton'da Yapısal İşlevselcilik

Robert Merton, yapısal işlevselci geleneği sürdürmekle birlikte Talcott Parsons'tan kuramsal düzeyde ayrılır. Parsons'ın kapsamlı ve bütüncül toplum kuramlarına karşılık Merton, ampirik olarak test edilebilir orta düzey kuramları savunur. Bu yaklaşım, yapısal işlevselciliği daha somut, sınırlı ve araştırmaya elverişli hale getirirken, toplumsal gerilim ve farklılaşmaları analiz etmeye daha fazla imkân tanır.

Orta Büyüklükte Kuramlar

Robert Merton, sosyolojide ne aşırı soyut ve her şeyi açıklamaya çalışan büyük kuramları ne de kuramsal temelden yoksun yalnızca pratik yaklaşımları yeterli görür. Bu nedenle, kuramsal temeli olan ve ampirik olarak test edilebilen orta büyüklükte kuramları savunur. Bu kuramlar, toplumu tek bir bütün olarak açıklamak yerine sapma, bürokrasi, eğitim ya da intihar gibi belirli toplumsal süreç ve sorunlara odaklanır. Böylece kuram ile ampirik araştırma arasında karşılıklı ve üretken bir ilişki kurulur.

Anomi, Sapma ve Toplumsal Yapı

Robert Merton'a göre toplumsal olgular, kültürel yapı (paylaşılan hedefler ve normlar) ile toplumsal yapının (bireylerin konumları ve imkânları) etkileşimiyle anlaşılır. Anomi, bu iki yapı arasındaki uyumun bozulmasıyla ortaya çıkar. Özellikle toplumun vurguladığı hedeflerle bu hedeflere ulaşmayı sağlayan meşru imkânlar arasındaki kopukluk belirleyicidir. Sapma, bireysel isteksizlikten çok eşitsiz toplumsal konumların sonucudur: bazı statüler kültürel değerlere uymayı kolaylaştırırken, diğerleri için bunu zor ya da imkânsız kılar. Bu nedenle sorun, bireylerin değerleri reddetmesi değil, yapısal engellerin anomik tepkiler üretmesidir.

Merton'un Yapısal İşlevselciliğe Katkısı

Robert Merton, klasik yapısal işlevselciliğin "toplum bütünüyle uyumludur", "her yapı her zaman olumludur" ve "mevcut yapılar vazgeçilmezdir" varsayımlarını eleştirir. Ona göre karmaşık toplumlarda kurumlar olumsuz sonuçlar (disfonksiyonlar) da üretebilir ve aynı işlevi görebilecek alternatif yapılar bulunabilir. Merton'un en önemli katkıları, bozucu işlev (disfonksiyon) ile açık (manifest) ve gizli (latent) işlev ayırımıdır. Böylece kurumların yalnızca amaçlanan değil, amaçlanmamış sonuçlarının da analiz edilmesi mümkün olur. Bu yaklaşım, yapısal işlevselciliği daha gerçekçi ve ampirik hale getirir.

DERS ADI Sosyoloji Tarihi

ÜNİTE ADI Eleştirel Teori: Frankfurt Okulu

ÜNİTE NO 11

YAZAR Prof.Dr. OĞUZHAN EKİNCİ

Frankfurt Okulu, 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan ve modern toplumun yapısını eleştirel biçimde çözümlenmeyi amaçlayan önemli bir düşünce geleneğidir. Bu okul, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan siyasal, ekonomik ve kültürel krizlerin klasik toplumsal kuramlarla yeterince açıklanamadığı düşüncesinden hareketle şekillenmiştir. Kapitalizmin yol açtığı eşitsizlikler, faşizmin yükselişi, devrimci beklentilerin başarısızlığı ve modern toplumda artan yabancılaşma, yeni bir kuramsal yaklaşımı zorunlu kılmıştır. Frankfurt Okulu bu bağlamda, toplumu yalnızca betimleyen değil; aynı zamanda eleştiren ve dönüştürmeyi hedefleyen bir düşünce geleneği olarak ortaya çıkmıştır. Okulun kurumsal temeli, 1923 yılında Frankfurt Üniversitesi bünyesinde kurulan Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'ne dayanır. Enstitü, ilk yıllarında Marksist düşünceden beslenen ampirik araştırmalara odaklanmış, özellikle işçi sınıfı, emek hareketleri ve kapitalist ekonomi üzerine çalışmalar yürütmüştür. Ancak 1930'da Max Horkheimer'in enstitü müdürlüğüne gelmesiyle birlikte kuramsal yönelim önemli ölçüde değişmiştir. Bu dönemden itibaren Frankfurt Okulu, yalnızca ekonomik yapıları değil; kültür, ideoloji, bilinç, psikoloji ve gündelik yaşam pratiklerini de merkeze alan disiplinlerarası bir yaklaşım geliştirmiştir. Böylece "eleştirel teori" adı verilen özgün düşünsel çerçeve ortaya çıkmıştır.

Eleştirel teori, toplumu yalnızca açıklamayı değil, aynı zamanda dönüştürmeyi amaçlayan bir düşünme biçimidir. Bu yaklaşım, bilginin tarafsız ve değerden bağımsız olduğu varsayımına karşı çıkar. Bilginin tarihsel ve toplumsal koşullar içinde üretildiğini, dolayısıyla iktidar ilişkilerinden bağımsız olmadığını savunur. Max Horkheimer'in geliştirdiği "geleneksel teori – eleştirel teori" ayrımı bu noktada belirleyicidir. Geleneksel teori, toplumu dışarıdan gözlemlenen bir nesne gibi ele alırken; eleştirel teori, araştırmacının da toplumsal süreçlerin bir parçası olduğunu kabul eder ve bilginin toplumsal sonuçlarını sorgular. Eleştirel teori için asıl soru yalnızca "toplum nasıl işler?" değil, aynı zamanda "neden böyledir ve nasıl değiştirilebilir?" sorusudur.

Frankfurt Okulu'nun düşünsel gelişimi, tarihsel olarak üç önemli evrede ele alınabilir. İlk evre, Carl Grünberg döneminde daha ortodoks Marksist bir çizgiye yakındır. Bu dönemde tarihsel materyalizm ve ekonomik analiz ön plandadır. İkinci evre, Max Horkheimer'in öncülüğünde eleştirel teorinin şekillendiği dönemdir. Bu evrede kültür, ideoloji, otorite ve psikoloji gibi alanlar merkeze alınmış; Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Erich Fromm, Leo Löwenthal ve Walter Benjamin gibi isimler önemli katkılar sunmuştur. Üçüncü evre ise Jürgen Habermas ile birlikte eleştirel teorinin yeniden yapılandırıldığı dönemdir.

Frankfurt Okulu düşünürleri, modern toplumda aklın özgürleştirici bir güç olmaktan giderek uzaklaştığını savunur. Özellikle Horkheimer ve Adorno, Aydınlanma'nın başlangıçtaki özgürleşme idealinin zamanla "araçsal akıl"a dönüştüğünü ileri sürerler. Araçsal akıl, amaçları sorgulamak yerine yalnızca en etkili araçları hesaplayan bir rasyonalite biçimidir. Bu anlayışta akıl, etik ve insani amaçlardan koparak teknik verimlilik ve denetim aracı hâline gelir. Böylece bilim, teknoloji ve bürokrasi, özgürleşmenin değil, yeni tahakküm biçimlerinin taşıyıcısı olabilir.

Bu düşünce, Horkheimer ve Adorno'nun Aydınlanmanın Diyalektiği adlı eserinde sistemli biçimde geliştirilmiştir. Onlara göre Aydınlanma, mitlerden kurtulmayı hedeflerken paradoksal biçimde yeni bir mitoloji üretmiştir. Her şeyi hesaplanabilir ve denetlenebilir kılma arzusu, insanın hem doğa üzerindeki hem de kendi iç dünyası üzerindeki tahakkümünü artırmıştır. Böylece modern birey, özgürleşmek yerine giderek daha fazla uyum sağlayan, denetlenen ve yönlendirilen bir özneye dönüşmüştür.

Bu bağlamda Frankfurt Okulu'nun en bilinen katkılarından biri "kültür endüstrisi" kavramıdır. Horkheimer ve Adorno, modern kapitalist toplumlarda kültürün artık özgür yaratıcılığın alanı olmaktan çıktığını, sanayi mantığıyla üretilen bir metaya dönüştüğünü savunur. Sinema, radyo, müzik, dergiler ve günümüzde dijital medya; standartlaştırılmış, tekrar eden ve kolay tüketilen ürünler sunar. Bu ürünler, bireylere eğlence vaat ederken aynı zamanda eleştirel düşünmeyi zayıflatır ve mevcut toplumsal düzenle uyumu pekiştirir.

Kültür endüstrisinin temel özelliği standartlaşmadır. Farklıymış gibi sunulan ürünler çoğu zaman aynı kalıplara dayanır. Adorno bu durumu “yalancı-bireycilik” kavramıyla açıklar: birey kendisini özgür seçim yapıyor sanır, ancak seçenekler önceden belirlenmiştir. Böylece birey, sistemin sunduğu çerçeve içinde hareket ederken özgür olduğu yanılsamasına kapılır. Eğlence, bu anlamda yalnızca dinlenme değil, aynı zamanda rıza üretme mekanizması hâline gelir.

Frankfurt Okulu, kültür endüstrisiyle bağlantılı olarak ideoloji kavramını da yeniden düşünür. İdeoloji, yalnızca yanlış fikirler bütünü değildir; toplumsal düzeni doğal, kaçınılmaz ve değişmez gösteren anlam çerçeveleridir. İdeoloji, bireylerin dünyayı algılama biçimini şekillendirir ve toplumsal eşitsizliklerin sorgulanmasını zorlaştırır. Bu nedenle ideoloji, yalnızca düşünce düzeyinde değil, gündelik pratiklerde, alışkanlıklarda ve tüketim biçimlerinde işler.

Otorite ve toplumsal denetim, Frankfurt Okulu’nun bir diğer temel inceleme alanıdır. Okula göre modern toplumlarda otorite yalnızca devletin baskıcı aygıtlarıyla işlemez; aile, eğitim, medya ve kültür aracılığıyla bireylerin iç dünyasına yerleşir. Fromm’un çalışmaları, otoriteye boyun eğmenin psikolojik temellerini ortaya koyar. Bireyler, çocukluktan itibaren otoriteye uyum sağlayacak biçimde sosyalleştirilir ve zamanla dış baskı olmaksızın da kurallara uymayı içselleştirir. Böylece denetim, görünmez ve “doğal” hâle gelir.

Bu noktada Frankfurt Okulu, modern toplumun “yönetilen bir dünya”ya dönüştüğünü ileri sürer. Denetim yalnızca zor yoluyla değil, rıza, alışkanlık ve normalleşme üzerinden işler. Medya, eğitim ve tüketim kültürü bu sürecin temel araçlarıdır. İnsanlar çoğu zaman özgür olduklarını düşünseler de, tercihleri ve beklentileri büyük ölçüde önceden şekillendirilmiştir.

Frankfurt Okulu’nun Marksizmle ilişkisi özel bir önem taşır. Okul, Marx’ın kapitalizm eleştirisini temel alır; ancak ekonomik determinizmi yeterli bulmaz. Kültür, ideoloji ve bilinç alanlarının görece özerkliğini vurgular. Bu nedenle Frankfurt Okulu, Marksizmi dogmatik bir doktrin olarak değil, eleştirel biçimde yeniden yorumlanan bir düşünce geleneği olarak ele alır. Özellikle meta fetişizmi ve yabancılaşma kavramları genişletilerek kültürel ve psikolojik boyutlarıyla ele alınır.

Frankfurt Okulu aynı zamanda Sovyet tipi sosyalizme de eleştirel yaklaşır. Bürokratikleşme ve otoriterleşme eğilimleri nedeniyle bu modeli özgürleştirici bir alternatif olarak görmez. Bu tutum, okulun hem kapitalizme hem de otoriter sosyalizme mesafeli duran bağımsız konumunu güçlendirmiştir.

İkinci kuşak Frankfurt Okulu’nun en önemli temsilcisi Jürgen Habermas’tır. Habermas, birinci kuşağın karamsar modernlik eleştirisini yeniden düşünerek eleştirel teoriye normatif bir temel kazandırmaya çalışır. Ona göre akıl bütünüyle tahakküm aracı değildir; iletişim yoluyla uzlaşma ve anlayış üretme potansiyeline de sahiptir. Bu nedenle Habermas, “iletişimsel akıl” kavramını geliştirir.

Habermas’ın kuramında toplum iki düzeyde ele alınır: sistem ve yaşam dünyası. Sistem, ekonomi ve devlet gibi alanları kapsar ve para ile iktidar aracılığıyla işler. Yaşam dünyası ise gündelik iletişim, kültür ve ortak anlam üretiminin alanıdır. Modern toplumun temel sorunu, sistemin yaşam dünyasını “sömürgeleştirmesi”, yani iletişimsel ilişkilerin yerini araçsal mantığın almasıdır. Bu süreç, toplumsal bağların zayıflamasına ve meşruiyet krizlerine yol açar.

Habermas, bu soruna karşı kamusal alan ve iletişimsel eylem kavramlarını geliştirir. Kamusal alan, bireylerin eşit koşullarda tartışabildiği, gerekçeler sunabildiği ve iktidarın eleştirilebildiği bir iletişim ortamıdır. Eleştirel teorinin görevi, bu alanın koşullarını savunmak ve güçlendirmektir. Böylece eleştiri, yalnızca yıkıcı değil; demokratik bir toplumun normatif temellerini kuran bir etkinlik hâline gelir.

Frankfurt Okulu’na yönelik çeşitli eleştiriler de bulunmaktadır. Okulun özellikle ilk kuşağı, modern toplumu aşırı karamsar ve kapalı bir sistem olarak betimlemekle eleştirilmiştir. Kültür endüstrisi yaklaşımının popüler kültürü tek boyutlu biçimde değerlendirdiği ve kitlelerin yaratıcı potansiyelini küçümsediği öne sürülür. Ayrıca kuramın ampirik araştırmalara yeterince yer vermediği ve siyasal pratik konusunda net öneriler sunmadığı da dile getirilen eleştiriler arasındadır.

Buna rağmen Frankfurt Okulu, sosyolojiye çok önemli katkılar sunmuştur. Toplumu yalnızca ekonomik yapılar üzerinden değil; kültür, bilinç, ideoloji ve gündelik yaşam üzerinden analiz etme yaklaşımı, sosyal bilimlerde yeni ufuklar açmıştır. Kültür endüstrisi, araçsal akıl, ideoloji eleştirisi, otorite ve rıza gibi kavramlar günümüzde medya, dijital kültür, popülizm ve tüketim toplumunu anlamada hâlâ güçlü açıklama araçlarıdır.

Sonuç olarak Frankfurt Okulu, sosyolojiyi betimleyici bir bilim olmaktan çıkarıp eleştirel, tarihsel ve normatif bir düşünce alanına dönüştürmüştür. Toplumsal düzenin yalnızca nasıl işlediğini değil, neden böyle işlediğini ve nasıl değiştirilebileceğini sorgulayan bu yaklaşım, modern toplumun çelişkilerini anlamak için hâlâ vazgeçilmez bir kuramsal miras sunmaktadır.

DERS ADI Sosyoloji Tarihi

ÜNİTE ADI Fenomenoloji ve Etnometodoloji

ÜNİTE NO 12

YAZAR Prof.Dr. MUSTAFA MACİT

GİRİŞ

“Şeylerin kendisine dönüş” çağrısı olarak tanımlanan Husserl’in katı felsefi programından empirik sosyal dünyaya doğru stratejik kayma bağlamında gelişen fenomenolojik sosyoloji geleneği içerisinde Alfred Schutz’un “yaşam dünyası” analizi, Garfinkel’in “etnometodoloji”si ve Schutz’un fenomenolojik yaklaşımını teorik bir çerçeveye oturtarak popülerleştiren Peter Berger ile Thomas Luckmann’ın “gerçekliğin sosyal inşası” teorisi önemli kilometre taşları olup söz konusu gelişmeler bu bölümün konusunu oluşturmaktadır.

Alfred Schutz ve Fenomenolojik Sosyoloji: Yaşam Dünyası

Fenomenolojik sosyoloji bu Husserl’in felsefi çerçevesinin, “özneler-arasılık”, “sağduyu”, “anlam” ve “gündelik yaşam” üzerine odaklanan bir perspektifle sosyal gerçekliğin analizine taşınmasının ürünüdür. Fenomenolojik bakışın sosyolojiye uyarlanmış hali, her şeyden önce dünyayı görme ve yorumlama biçimimizin, içine doğduğumuz toplumsal dünyanın sosyal etkisiyle biçimlendiği; algılarımızın esasında kavramlar tarafından şekillendiği varsayımına dayanır. Buradan hareketle fenomenolojik toplumbilimciler, toplum biliminin esas işinin dünyayı nasıl gördüğümüzü tasvir etmek olduğunu ileri sürerek sosyolojinin temel sorunsallarından biri olan “toplumsal gerçeklik nasıl mümkün olur?” sorusuna özgün yanıtlar aramak; hangi yollarla başkalarının algılarına benzer algılar edindiğimizi, deneyimlerimiz ile her günkü dünyayı nasıl oluşturduğumuzu anlamak üzere sosyal gerçekliğin özneler-arası (intersubjective) inşasına odaklanırlar.

Fenomenolojik sosyoloji, sosyal bilimlerin de yaşam dünyasına (Lebenswelt), fenomenolojik bir temele dayanması gerektiği şeklinde bir öncülden hareketle Weber’in anlamacı sosyolojisi ile Husserl’in fenomenolojisini sentezlemeye girişen Schutz’un öncülüğünde gelişmiş bir yaklaşımdır.

Sıradan deneyimlerden, gündelik yaşamdan, sağduyudan, sıradan insanların toplumsal eylemlerinden yola çıkan Schutz’un temel öncüllerinden biri, toplumsal gerçekliğin önceden verili olmadığı, aksine aktörlerin gündelik yaşam pratikleri içerisinde, bilinç süreçleri ve anlam verme pratikleri yoluyla özneler-arası bir düzlemde sürekli olarak inşa edilen bir süreç olduğudur ((Swingewood, 316; Wilkins, 1964.; Luckmann, 2021; Overgaard & Zahavi, 2000): Schutz’un temel meselesi, sosyal dünyanın gündelik bilinçte nasıl anlamlandırıldığını açıklamaktı (Schutz, 1962). Bu uğurda bireyin günlük hayat durumlarına atfettiği anlamı önemseyen Schutz, projektörü bireyin kendi durum tanımına çevirmiştir.

Durumun tanımı, bireylerin ortak bir “bilgi stoku”ndan aldıkları kabulleri, yani onların dünyayı kitaplar, arabalar, evler, elbiseler ve benzeri şeyler olarak düşünmelerini sağlayacak tipleştirmeleri, toplumsal kavrama reçetelerini içerir (Wallece ve Wolf, 2012). İşte sosyal bilimcinin görevi, aktörlerin gündelik yaşamlarında kullandıkları anlam yapılarını ve tipleştirme süreçlerini anlamaktır. Gündelik yaşam dünyası: Husserl’in “yaşam dünyası” (Lebenswelt) kavramı, Fenomenolojik sosyolojinin anlama ve analizinin konu merkezi ögesidir. Nitekim Schutz’un fenomenolojik sosyolojisi, bu kavramın sosyolojik analize uyarlanması, sosyal analizin merkezine yerleştirilmesi ile başlamıştır. Schutz’un sosyolojisinde yaşam dünyası gündelik deneyimin doğal alanı olarak ele alınır ve bu alanda aktörlerin nasıl anlam oluşturdukları, gündelik yaşamın temporal yapısı içerisindeki bilinç akışının, deneyimlerin sosyal eylem üzerindeki etkileri incelenir. Böylece sosyolojik bir kimlik kazanan yaşam dünyası, bireylerin doğal tavır içinde, sorgulanmadan kabul ettikleri, ortak bir temel gerçeklik; eylemlerimizin ve etkileşimlerimizin sahnesi ve dahası nesnesidir (86). Schutz’un kensintisiz bir deneyim ve eylem akışı diye (Swingewood, 316) tanımladığı, doğal bakış açısından sorgulanamaz kabul edilen gündelik yaşam dünyası, bizim dünyaya gelişimizden önce de var olan ve düzenlenmiş bir dünya olarak bizden önce başkalarınca da yorumlanmış ve deneyimlenmiş özneler-arası her günkü dünyadır. Bu dünyaya ilişkin bütün yorumlar, kendisine yönelik geçmiş deneyimlerden ve “el altında-kullanıma” hazır bilgi biçiminde başvuru şeması olarak işleyen, ailemizden ve eğitimcilerden bize miras kalan, deneyimlerimizden oluşan bilgi stokuna dayanır (85). Toplumsal eylemlerimizin ve yorumlarımızın bağlamsal zemini olan yaşam dünyası “ortak bilgi stoku” (stock of knowledge) ile inşa edilen ve sürdürülen bir gerçekliktir.

Schutz'a göre sosyal dünyanın anlamı bireylerin deneyimlerinden ve bu deneyimleri yorumlama biçimlerinden kaynaklanıyordu. Sosyoloji de insanların gündelik yaşamda kullandığı "birinci dereceden" anlamları, "ikinci dereceden" kavramsal yapılarla anlamak durumundadır. Yani sosyal bilimci tarafından toplumsal gerçekliği kavramak üzere inşa edilen düşünce nesnelere, kendi toplumsal dünyalarında gündelik hayatlarını yaşayan insanların ortak-kaniya dayalı düşünce nesnelere temel almalıdır.

Harold Garfinkel ve Etnometodoloji: Gündelik Hayatın Pratik İnşası

Etnometodoloji, "jüri projesi" üzerindeki bir çalışmasının (1945) ürünü olarak Harold Garfinkel (1917-2011) tarafından icat edilmiştir. Bu çalışmada Garfinkel, jüri müzakere kayıtlarını dinleyip yazıya geçirirken etnometodolojinin arkasındaki anlayış doğmuştur.

Gündelik hayatın pratik inşası: Etnometodolojik araştırma programının, temel soruşturma nesnesi gündelik hayatın pratik inşası ve buna dayalı pratik sosyolojik düşünme tarzıdır. Buna göre toplumsal dünya, dışsal ve verili değil adet, kural, norm, bilgi stoku gibi çeşitli kaynakları kullanan fark eden üyeler tarafından gündelik anlamlı, bağlamsal, anlaşılır, makul/açıklanabilir, aktarılabilir, yansıtılabilir pratikler aracılığıyla sürekli olarak inşa edilip düzenlenir ve sürdürülür. Yani düzen dışarıda, işte orada bir şey değil gündelik pratiklerle devam eden, oluşumdur. Etnometodolojik araştırma programının amacı, bunun nasıl gerçekleştirildiğinin açığa çıkarılmasıdır. Aslında Garfinkel'in yaklaşımı, her günkü yaşama dünyasını anlamak için, olduğu gibi kabul edileni 'şüpheli' olarak ele almaktır. Örneğin, bir öğrenci olarak her zamanki gibi sınıfa girmiş ve hocanın gelmesini, dersin başlamasını beklediğinizi düşünün. Hoca sınıfa giriyor ve hiç bir şey konuşmadan, yere gazeteler koymak, tahtaya anlaşılması güç simgeler çizmek, pencerelerin perdelerini tekrar tekrar ve gereksiz yere açıp kapatmak gibi görünürde anlamsız hareketler yapıyor. Hiç şüphesiz böyle bir manzara karşısında birçok öğrenci bu beklenmedik durumdan anlam çıkarmaya çalışır. Burada hocanın yaptığı alışılabilir sınıfa girme durumunun dışına çıkarak öğrencilerin toplumsal dünyalarını yıkmaktır. Öğrencilerin yaptığı ise düzeni yeniden kurmak için çabalamaktır. İşte etnometodoloji her günkü dünyayı sahnenin önüne getirerek düzenin sürekli olarak nasıl oluşturulduğunu, akla uygun hale getirildiğini sorar. Buna yaparken kullanılan yöntemleri inceler.

Etnometodolojik program, sosyal düzenin ve gündelik hayatın pratik inşasının, içinden bir okuma ile empirik ayrıntılı incelemesine dayalıdır. Dikkati, günlük hayatın en sıradan faaliyetlerine çevirerek, kendi başlarına birer fenomen olarak onlar hakkında bilgi edinmeye çalışır. Bir nevi her insanı kendi günlük hayatını anlamlandırmaya girişmiş kendi kendinin sosyoloğu olarak ele alan bir perspektifle etnometodoloji, özellikle düzenin kendisinden ziyade onu düzenli kılan, inşa eden pratiklere yönelir. Bu pratikleri kendi bağlamları içerisinde inceleyerek ve aktörlerin kendi perspektiflerinden hareket ederek geleneksel sosyolojinin soyut kategorilerinden kaçınır. Böylece geleneksel sosyolojik metodolojiden radikal bir biçimde ayrılan etnometodoloji, "etnometodolojik kayıtsızlık" ilkesini benimser. Bu, sosyologların kendi teorik kategorilerini dayatmak yerine, üyelerin kullandığı yöntemleri keşfetmeye odaklanması anlamına gelir.

Pozitivist sosyolojinin nesnelci yaklaşımına karşı öznel anlamların ve gündelik pratiklerin önemini vurgulayarak, sosyolojik araştırmada yeni perspektifler açmakta ortaklaşan fenomenolojik sosyoloji ile etnometodolojik yaklaşım arasındaki ilişki, sosyolojik teori açısından özel bir önem taşımaktadır. Fenomenolojinin sosyologlara betimleme yetisi, öznellik farkındalığı ve teorik önyargılardan kaçınma konusunda kazandırdığı duyarlılıklar, etnometodolojik araştırmalara rehberlik etmiş olsa da teorik ve metodolojik düzlemde görünür benzerliklerine mukabil bu iki perspektif birbirinden önemli farklılıklar gösterir.

Peter Berger ve Thomas Luckmann: Gerçekliğin Sosyal İnşası

Schutz'un fikirleri, öğrencileri Peter Berger ve Thomas Luckmann tarafından 1966 yılında yayımlanan Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi Denemesi adlı çalışmada sistematik bir teoriye dönüşerek popülerleşir. Bu çalışmada Berger ve Luckmann (2008) "Gerçeklik, sosyal olarak inşa edilmiştir ve bilgi sosyolojisi, bu inşanın vuku bulduğu süreci analiz etmek zorundadır" şeklinde temel bir tez ile işe koşullar. Açıkça ifade ettikleri şekliyle amaçları, bilgi sosyolojisini, empirik sosyoloji disiplininin bir parçası olarak tahayyül etmeye yönelik teorik bir girişimdir. Bu çerçevede Berger ve Luckmann, bilgi sosyolojisini Schutz'dan hareketle yeniden tanımlarlar ve bilginin gündelik hayattaki temelleri konusunda tamamen, diğer argümanlarında ise kısmen Schutz'a bağlı kalırlar.

Gündelik hayatın gerçekliği ve sosyal inşası: Her insan topluluğu bir dünya kurma girişimidir diyen Berger ve Luckmann'ın dilinde gündelik hayat Schutz'un yaşam dünyasına tekabül eder. Gündelik hayat ve gerçekliğin inşasına dair analizleri de Schutz'un fenomenolojik sosyolojisine dayanır. Gerçekliğin inşasından kasıt, insanların eylemler ve etkileşimler yoluyla nesnel olarak olaylara dayanan ve öznel olarak da anlamlı olarak deneyimlenen ve paylaşılan bir gerçekliği devamlı şekilde yarattıklarıdır. Gündelik hayat, toplumsal olarak kurulmuş hem öznel (kişisel olarak anlamlı) hem de nesnel (kurumsal) öğeleri olan bir gerçekliktir. Bir manzarayı seyrederken ya da bilimsel bir teori karşısında kısaca her durumda yönelimsel olan bilincimize kendini farklı nesnelere aracılığıyla sunan bir çoklu gerçeklikler dünyasında yaşarız. Bir rüya görmek veya rüyadan uyanmak örneğinde hepimizce malum

olacak şekilde bilincimiz gerçeğin farklı alanları arasında dolaşacak yetenektedir. Örneğin oyun oynarken başka roller iş hayatında başka bir takım roller oynarız ve bu alanlar arasında tıpkı tiyatro perdesinin açılıp kapanmasına benzer şekilde geçişler yaparız. Çoklu gerçeklikler arasında, kendini en üstün gerçeklik olarak sunan, perde kapandığında geri döndüğümüz bir gerçeklik vardır ki bu gündelik hayatın gerçeğidir. Gündelik hayat, insanlar tarafından yorumlanan ve tutarlı bir dünya olması anlamında onlara sübjektif olarak anlamlı gelen üst gerçekliktir.

Gündelik hayatın gerçeği ve fenomenleri, onlara dair kavrayışımızdan bağımsız görünen ve kendilerini kavrayışımıza dayatan örüntüler içinde önceden düzenlenmiş, dil aracılığıyla nesnelleşmiş bir şekilde, bedensel varlığımızın buradalığı ve mevcudiyetimizin şimdiliği etrafında farklı yakınlık ve uzaklık derecelerinde tecrübe edilir; mekânsal, uzamsal ve zamansal olarak yapılanmış özneler-arası bir düzlemde kavranır. Gündelik hayatın gerçeği, dışsallaştırma-nesnelleştirme-içselleştirme uğraklarından geçerek inşa edilen, meşrulaşan böylece yaşanan ve bir gerçekliktir.

DERS ADI Sosyoloji Tarihi

ÜNİTE ADI İktidar, Sermaye ve Hegemonya: Michel Foucault, Pierre Bourdieu, Louis Althusser ve

ÜNİTE NO 13

YAZAR Arş.Gör. EMİNE ÇETİNER

İKTİDAR, SERMAYE VE HEGEMONYA: MİCHEL FOUCAULT, PIERRE BOURDİEU, LOUIS ALTHUSSER VE ANTONİO GRAMSCI

Toplumsal yaşam, bireyler ve gruplar arasındaki güç ilişkileri tarafından şekillendirilmektedir. Sosyal bilimlerin temel tartışma alanlarından birini oluşturan bu güç ilişkilerinin nasıl kurulduğunu, sürdürüldüğünü ve dönüştüğünü anlamak için iktidar, sermaye ve hegemonya kavramları merkezi bir öneme sahiptir.

İktidar

İktidar, genel anlamıyla bireylerin veya grupların başkalarının davranışlarını kendi çıkarları doğrultusunda etkileme ve denetleme gücünü ifade eder. Michel Foucault, iktidarı devletin ya da egemen bir sınıfın elinde tuttuğu merkezi bir güç olmaktan çıkarıp, toplumsal ilişkilerin tamamına yayılan güç ilişkileri olarak yeniden tanımlar. Foucault'a göre iktidar, bireylerin söylemlerinde, tutumlarında ve gündelik davranışlarında görünür olan geniş bir ilişkiler bütünüdür. Foucault, iktidarın tarihsel dönüşümünü üç aşamada inceler: Mutlak İktidar: Feodal dönemde hükümdarın tebaanın yaşamı ve ölümü üzerinde doğrudan hak sahibi olduğu, cezalandırmanın halka açık infazlar şeklinde bir "seyirlik" olarak sunulduğu dönemdir. Disipline Edici İktidar: 18. yüzyıl sonlarından itibaren iktidar, fiziksel işkence yerine bireyleri sürekli gözetim altında tutmayı amaçlayan sistemlere evrilmiştir. Bu modelin simgesi, Jeremy Bentham'dan ödünç alınan Panoptikon metaforudur. Biyo-iktidar: Modern iktidar artık yaşamı yok etmekten ziyade, yaşamı düzenlemek ve yönetmek üzerine kuruludur. Bu süreç iki eksende ilerler: Bedenin verimliliğini artıran anatomo-politika ve nüfusun sağlık, doğum ve yaşam süresi gibi biyolojik süreçlerini yöneten nüfusun biyopolitikası.

Sermaye

Sermaye kavramı, klasik Marksist yaklaşımdaki ekonomik sınırlarını Pierre Bourdieu ile aşarak sosyal ve kültürel bir içerik kazanmıştır. Bourdieu için sermaye, toplumsal hiyerarşilerin ve eşitsizliklerin üretiminde kullanılan bir iktidar alanı ve sosyal alanlardaki akışkanlığı sağlayan bir ilişkiyel enerjidir. Bourdieu'nun kuramı üç ana ayak üzerinde yükselir: Alan, Habitus ve Sermaye. Alan, eyleyicilerin belirli sermaye türleri için mücadele ettikleri, kendi özgül mantığı olan görece özerk toplumsal arenalardır (sanat, din, ekonomi gibi). Habitus, bireylerin içinde buldukları toplumsal koşullar tarafından şekillendirilen, bedende cisimleşmiş ve süreklilik kazanmış eğilimler bütünüdür. Bourdieu sermayeyi dört temel türe ayırır: Ekonomik Sermaye: Maddi kaynaklar ve doğrudan paraya çevrilebilir değerlerdir. Kültürel Sermaye: Eğitim ve sosyalleşme yoluyla kazanılan birikimdir; bedenselleşmiş, nesneleşmiş ve kurumsallaşmış (diploma gibi) biçimlerde bulunur. Sosyal Sermaye: Bireyin sahip olduğu kalıcı ilişkiler ağı ve sosyal bağlantılarıdır. Sembol Sermaye: Diğer sermaye türlerinin toplum tarafından tanınması ve değerli görülmesiyle oluşan prestij ve meşruiyettir.

Hegemonya

Hegemonya, egemen bir sınıfın veya devletin diğerleri üzerindeki üstünlüğünü ifade eder; ancak Antonio Gramsci bu kavramı rıza üretimi üzerine inşa etmiştir.

Gramsci'ye göre hegemonya sadece zor kullanmak değil, egemen sınıfın ideolojik ve kültürel liderliğini toplumun geri kalanına rıza yoluyla kabul ettirmesidir. Gramsci'nin hegemonya anlayışında iki unsur kritiktir: Sivil Toplum: Okul, kilise, aile ve dernekler gibi kurumlar, hâkim ideolojinin gönüllü olarak benimsendiği alanlardır. Egemenlik bu kurumlarda kurulan bağlarla sürdürülür. Organik Aydınlar: Kendi sınıfının dünya görüşünü yansıtan, ideoloji üreten ve kitlelerin sınıf bilinci kazanmasına öncülük eden entelektüellerdir. Bu aydınlar, alternatif bir hegemonya kurma sürecinde kültürel liderlik rolü üstlenirler. Louis Althusser ise hegemonya tartışmasına ideoloji ve devletin aygıtları üzerinden katkı sağlar. Althusser, devletin iki tür aygıtı olduğunu savunur: Devletin Baskı Aygıtları (DBA): Ordu, polis, mahkemeler ve hapishaneler gibi kurumlar fiziksel zor kullanarak işlev

görür. Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA): Eğitim, din, aile ve medya gibi kurumlar, baskı yerine ideoloji kullanarak egemen sınıfın değerlerini benimsetir. Althusser'e göre ideoloji, bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla kurdukları imgesel bir ilişkidir. İdeolojik aygıtların temel işlevi, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesini sağlamak ve sömürü ilişkilerini doğal ve normal hale getirmektir. Böylece bireyler, DİA'lar yoluyla sistemi destekleyen özneler haline dönüştürülür.

DERS ADI Sosyoloji Tarihi

ÜNİTE ADI Modernite ve Ötesi: Anthony Giddens, Jürgen Habermas ve Zygmunt Bauman

ÜNİTE NO 14

YAZAR Doç.Dr. SAİT GÜLSOY

GİRİŞ

Sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkışı modernitenin doğuşuyla eşzamanlıdır. Aydınlanma ve bilimsel devrimle başlayan, sanayi devrimiyle hız kazanan süreç; tarım toplumundan sanayi toplumuna, cemaatten cemiyete ve gelenekten rasyonaliteye geçişi beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm, toplumsal kurumlarda köklü değişikliklere ve bireysel düzeyde sarsıntılara yol açmıştır. Marx, Weber, Durkheim ve Simmel gibi klasik kuramcılar modern toplumun dinamiklerini anlamaya çalışmıştır.

Başlangıçta modernite sanayileşme, kapitalizm, bürokratikleşme ve sekülerleşme ile özdeşleştirilmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı, 1970'lerde yaşanan ekonomik krizler, Fordist üretim modelinin çözülmesi, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Sovyet Bloku'nun çöküşü, küresel kapitalist pazarın oluşumu, bilişim devrimi ve çevresel krizler gibi gelişmeler modernite anlayışının yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu süreçte iki temel yaklaşım ortaya çıkmıştır. İlki modernitenin aşıldığını savunan post-modern yaklaşım, ikincisi ise modernitenin devam ettiğini fakat dönüşüme uğradığını ileri süren yaklaşımdır.

Bu ünite de Anthony Giddens, Jürgen Habermas ve Zygmunt Bauman'ın moderniteye ilişkin analizleri ele alınmaktadır. Üç düşünür de modernitenin tamamen sona erdiği fikrini reddeder. Ancak her biri modernitenin farklı bir evresine ya da sorununa dikkat çeker. Giddens modernitenin ileri bir aşamasını yaşadığımızı savunur, Bauman modernitenin akışkan bir niteliğe büründüğünü belirtir, Habermas ise modernitenin tamamlanmamış bir proje olduğunu ileri sürer.

ANTHONY GIDDENS

Anthony Giddens, klasik sosyolojiyi yeniden yorumlayarak yapı-fail ikiliğini aşmaya çalışan bir düşündürdür. 1990'lardan itibaren modernitenin doğasına odaklanmış ve geç modernite kavramını geliştirmiştir. Ona göre günümüz toplumsal dönüşümleri yeni bir paradigma değil, modernitenin ileri bir aşamasıdır.

Geç modernite döneminde küreselleşme, iletişim teknolojileri ve bireyselleşme ön plana çıkar. Zaman ve mekân arasındaki bağ çözülmüştür, uzmanlık sistemleri bireylerin yaşamında belirleyici hale gelmiştir. Geleneksel kimlik bağları zayıflamıştır, birey kendini sürekli yeniden tanımlamak zorunda kalmıştır. Bu durum bireye özgürlük sağlarken belirsizlik ve risk duygusunu da artırmıştır.

Giddens'a göre modern birey düşünürseldir. Geleneksel normlar artık sorgulanmadan kabul edilmez, birey yaşam koşullarını sürekli gözden geçirir. Doğum kontrolü ve üreme teknolojileri gibi gelişmeler aile yapısını dönüştürmüştür, çocuk sahibi olma kararı gibi çeşitli konularda tercih imkanlarını artırmıştır. Ancak bu özgürlük beraberinde sorumluluğu da getirir. Modern birey eylemlerinin sonuçlarından sorumludur ve güveni kişilere değil sistemlere yöneltmek durumunda kalır.

Yapılaşma Teorisi

Giddens'ın yapılaşma teorisi, yapı ile eylemi birbirinden bağımsız unsurlar olarak görmez. Yapı, eylemin hem aracı hem de sonucudur. İnsanlar eylemleriyle yapıları üretir ve yeniden üretirler. Yapılar kurallar ve kaynaklardan oluşur. Kurallar toplumsal yaşamın prosedürlerini, kaynaklar ise maddi ve iktidara dayalı unsurları ifade eder. İnsanlar bilinçli varlıklardır; eylemlerini farkındalıkla gerçekleştirirler.

Modernitenin Doğası

Giddens moderniteyi radikalleşmiş bir süreç olarak tanımlar. Yaşadığımız çağ post-modern değil, yüksek ya da geç modernite dönemidir. Modernitenin kapitalizm, endüstriyalizm, gözetim ve askeri güç olmak üzere dört temel kurumsal boyutu vardır. Kapitalizm meta üretimine dayanır ve ekonomik alanı siyasetten görece bağımsızlaştırır. Endüstriyalizm doğanın dönüştürülmesinde makinelerin ve enerji kaynaklarının kullanımını ifade eder. Gözetim, bilginin kontrolü ve nüfusun izlenmesini içerir. Askeri güç ise şiddet araçlarının merkezileşmesini ifade eder.

Moderniteyi hızlandıran üç temel dinamik zaman, mekân ve güvendir. Mekanik saat ve takvimin standartlaşması zamanı mekândan ayırarak küresel koordinasyonu mümkün hale getirmiştir. Yerinden

çıkarma mekanizmaları yüz yüze ilişkileri yerel bağlamdan kopararak geniş zaman-mekân dilimlerine taşır. Bu mekanizmalar simgesel işaretler ve uzmanlık sistemleridir. Para, ekonomik ilişkileri yerel bağlamdan bağımsızlaştırırken, uzmanlık sistemleri teknik bilgiye dayalı güven ilişkileri kurar. Modern toplumda bilgi sürekli gözden geçirilir. Bilimsel doğrular dahi revizyona açıktır. Bu durum kronik revizyon olarak adlandırılır ve bilişsel istikrarsızlık yaratır. Giddens moderniteyi Juggernaut metaforuyla açıklar. Juggernaut, yüksek hızda ilerleyen, kısmen yönlendirilebilen fakat kontrolden çıkma potansiyeline sahip bir gücü simgeler.

Modernite riskin doğasını değiştirmiştir. Geleneksel dışsal risklere ek olarak nükleer kazalar, çevresel krizler ve ekonomik çöküşler gibi üretilmiş riskler ortaya çıkmıştır. Bu nedenle modern toplum risk toplumdur.

Modernite bireysel kimliği de dönüştürmüştür. Benlik bir projeye dönüşmüş, kimlik doğuştan gelen bir statü olmaktan çıkmıştır. İlişkiler saf ilişki biçimini almış; yalnızca taraflara fayda sağladığı sürece sürebilmektedir. Siyaset de dönüşmüştür. Özgürleşme politikasından yaşam politikasına geçilmiştir. Giddens üçüncü yol yaklaşımıyla piyasa ile sosyal adalet arasında denge kuran bir model önerir.

JÜRGEN HABERMAS

Jürgen Habermas, eleştirel teorinin önemli temsilcisidir. Modernitenin patolojik sonuçlarını kabul etmekle birlikte onun özgürleştirici potansiyelini savunur. Modernitenin normatif temellerini yeniden inşa etmeye çalışır.

Habermas'ın temel kavramlarından biri kamusal alandır. Kamusal alan, bireylerin kamu meselelerini tartıştığı, yönetimi etkilemeye çalıştığı bir iletişim ortamıdır. Demokrasi için özgür ve rasyonel tartışma vazgeçilmezdir.

İletişimsel Eylem Kuramı

Habermas'a göre insan eylemi yalnızca amaca yönelik değildir. Araçsal, stratejik ve iletişimsel olmak üzere üç eylem tipi vardır. Araçsal eylem teknik başarıya yöneliktir. Stratejik eylem başkalarını manipüle etmeye dayanır ve aslında araçsal eylemin tamamlayıcısıdır. İletişimsel eylem ise karşılıklı anlama ve uzlaşma amacını taşır.

İletişimsel eylemde özneler doğruluk, haklılık ve dürüstlük olmak üzere üç geçerlilik iddiası sunar. Rasyonel tartışma ortamında bu iddialar değerlendirilir. Toplumsal düzen güç ve çıkar rekabeti yerine uzlaşmaya dayanmalıdır.

Sistem ve Yaşam Dünyası

Habermas modern toplumu yaşam dünyası ve sistem olarak iki düzlemde ele alır. Yaşam dünyası kültürel anlamların, normların ve kimliklerin üretildiği alandır. İletişimsel eylem burada gerçekleşir. Sistem ise ekonomi ve bürokrasi gibi para ve iktidar medyasının hüküm sürdüğü alanlardır.

Modernleşmeyle sistemler genişleyerek yaşam dünyasını sömürgeleştirir. Ekonomik ve bürokratik kriterler aile, eğitim ve kamusal alan gibi alanlara sızar. İletişimsel eylem yerini stratejik eyleme bırakır. Bu durum modernitenin patolojisidir.

Tamamlanmamış Proje: Modernite

Habermas'a göre modernite tamamlanmamış bir projedir. Aydınlanmanın özgürlük, eşitlik ve haklar gibi evrensel değerleri henüz tam gerçekleştirilmemiştir. Post-modern düşünürlerin aklı bütünüyle reddetmesini eleştirir ve bunu performans çelişkisi olarak adlandırır.

Çözüm olarak müzakereci demokrasi modelini önerir. Kamusal alanda özgür ve rasyonel tartışma yoluyla meşruiyet sağlanabilir. Hukuk, sistem ile yaşam dünyası arasında dönüştürücü bir rol üstlenmelidir. Amaç, sömürgeleştirilmiş yaşam dünyasını yeniden canlandırmaktır.

ZYGMUNT BAUMAN

Zygmunt Bauman moderniteyi katı ve akışkan dönemler üzerinden analiz eder. İlk dönem katı modernite, günümüz ise akışkan modernitedir. Akışkan modernitenin karakterinde geçicilik, belirsizlik ve esneklik vardır.

Bauman modern devleti bahçıvan metaforuyla açıklar. Modernite düzen kurma ve sınıflandırma arzusu taşır. Holokostu modern rasyonel bürokrasinin ürünü olarak yorumlar. Bürokratik iş bölümü eylem ile sonuç arasına mesafe koyarak ahlaki sorumluluğun buharlaşmasına yol açmıştır.

Katı ve Akışkan Moderniteler

Katı modernite Fordist üretim, kalıcılık ve düzen arayışıyla tanımlanır. Akışkan modernite ise belirsizlik ve hareketlilikle öne çıkar. Kurumlar ve kimlikler sabit değildir; hızla değişir.

Akışkan modernitede bireyselleşme artmıştır. İşsizlik bireysel başarısızlık olarak görülür. Toplum üreticiler toplumu olmaktan çıkmış, tüketiciler toplumuna dönüşmüştür. Kimlik çalışma etiğine değil tüketim estetiğine dayanır. Arzu sürekli yeniden üretilir; kullan-at mantığı egemendir.

Tüketim geçici güven ve aidiyet sağlar fakat kalıcı değildir. Kimlik sürekli inşa edilmesi gereken bir görev haline gelir. Küreselleşme ile güç akışkanlaşmış, ulus devlet zayıflamıştır. Siyaset vaatlerini yerine getiremez hale gelmiştir.

İnsan ilişkileri de akışkanlaşmıştır. Akışkan aşk kavramı, bağlılıkların kırılabilirliğini ifade eder.

İlişkiler kolay kurulup kolay sonlanır. Bauman ayrıca adiaforizasyon kavramıyla eylemlerin ahlaki değerlendirmeden arındırılmasını eleştirir. Ahlak yasaların ötesinde, ötekine karşı sorumlulukta başlar.

MODERNİTE SONRASI

Üç düşünür de modernitenin sona erdiği iddiasını reddeder. Giddens modernitenin ileri aşamasını, Habermas tamamlanmamış projesini, Bauman ise akışkan niteliğini vurgular. Giddens bireyin düşünömsel kapasitesine daha iyimser yaklaşır. Habermas iletişömsel akıl ve müzakereci demokrasiye umut bağlar. Bauman ise akışkan modernitenin yarattığı belirsizlik ve kırılğanlık nedeniyle daha karamsardır.

Siyasal çözüm önerileri de farklıdır. Giddens üçüncü yol yaklaşımını, Habermas anayasal devlet ve müzakereci demokrasiyi, Bauman ise bireysel ahlaki sorumluluğu öne çıkarır. Modernite; kontrol edilmesi zor bir güç, yaşam dünyasını sömürgeleştiren sistemler bütünü ve tüketim odaklı belirsiz bir yapı olarak varlığını sürdürmektedir.

Sonuç olarak modernite, dönüşerek devam eden bir süreçtir. Uzmanlık sistemleri, iletişömsel eylem, yaşam dünyası, akışkan kimlikler ve tüketim kültürü günümüz toplumunu anlamada temel kavramlardır. Giddens, Habermas ve Bauman'ın analizleri 21. yüzyıl toplumunun risklerini, olanaklarını ve çelişkilerini kavramak için önemli kuramsal araçlar sunmaktadır.